S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 21 (2021), št. 2

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2021

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratuž,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, Rosario Milano (Italija / *Italy*), dr. Jože Mlinarič,

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Töne Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI–2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / *e-mail*: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / *Bank Account*:

Prevajanje / *Translation*:

Lektoriranje / *Language-editing*

Oblikovanje naslovnice / *Cover Design*:

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting:

Tisk / *Printed by*:

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Knjižni studio d.o.o.

Knjižni studio d.o.o., Ana Šela

Knjižni studio d.o.o.

Knjižni studio d.o.o.

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvillečke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno

bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,
je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa je omogočila Agencija za raziskovalno dejavnost RS.

Co-financed by the Slovenian Research Agency.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

Jubilej / Anniversary

ALEŠ MAVER: 70 let prof. dr. Vaska Simonitija.....	295
--	-----

Članki in razprave / Papers and Essays

JURIJ PEROVŠEK: Anton Korošec in štajerski liberalci	301
<i>Anton Korošec and Styrian Liberals</i>	
ANDREJ RAHTEN: Korošček državnopravni koncept v ustanovni dobi Kraljevine Srbov Hrvatov in Slovencev	327
<i>Korošček's Concept of the State Constitution during the Founding Era of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes</i>	
JURE GAŠPARIČ: Anton Korošec in padec vlade Milana Stojadinovića. O zarotah in zarotnikih	363
<i>Anton Korošec and the Downfall of the Milan Stojadinović Government. On Conspiracies and Conspirators</i>	
EGON PELIKAN: Anton Korošec in slovenska manjšina na Primorskem med obema vojnama	399
<i>Anton Korošec and Slovene Minority in the Primorska Region between the World Wars</i>	
GAŠPER MITHANS: Anton Korošec in apostolski nuncij Ermenegildo Pellegrinetti: politični katolicizem, manjšinsko vprašanje in konkordat med Svetim sedežem in Kraljevino Jugoslavijo	435
<i>Anton Korošec and the Apostolic Nuncio Ermenegildo Pellegrinetti: Political Catholicism, Minority Issue, and the Concordat between the Holy See and the Kingdom of Yugoslavia</i>	
JURIJ PEROVŠEK: Politične razmere na Slovenskem leta 1920	473
<i>Political Situation on Slovene Territory in 1920</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

ANDREJ RAHTEN: B rejšev drugi mandat: politični izzivi Deželne vlade za Slovenijo v letu 1920	503
<i>Brejš's Second Term: Political Challenges Facing The Provincial Government for Slovenia in 1920</i>	
JANEZ OSOJNIK in ALEŠ MAVER: P lebiscites in Europe after the First World War.....	531
<i>Plebisciti v Evropi po koncu prve svetovne vojne</i>	

Ocene / Reviews

DANIJEL SITER: I van Smiljanić, <i>Lovorovi gozdovi in krompir:</i> <i>Prešernov kult v socializmu</i> (Ljubljana, 2021)	573
ALEKSANDER LORENČIČ: N ina Vodopivec, <i>Tu se ne bo nikoli več šivalo:</i> <i>doživljanja izgube dela in propada tovarne</i> (Ljubljana, 2021).....	579

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts	589
---	-----

Uredniška navodila avtorjem / <i>Editor's Instructions to Authors</i>	595
---	-----

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2021-13
1.01 Izvirni znanstveni članek

Anton Korošec in apostolski nuncij Ermenegildo Pellegrinetti: politični katolicizem, manjšinsko vprašanje in konkordat med Svetim sedežem in Kraljevino Jugoslavijo

Gašper Mithans

Dr., docent, višji znanstveni sodelavec
Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za zgodovinske študije
Garibaldijeva 1, SI– 6000 Koper, Slovenija
e-pošta: gasper.mithans@zrs-kp.si

Izvilleček:

Članek obravnava skozi odnos med Antonom Korošcem, katoliškim duhovnikom in enim najvidnejših politikov Kraljevine SHS/Jugoslavije, in Ermenegildom Pellegrinettijem, apostolskim nuncijem v prvi Jugoslaviji, nekatere ključne politične probleme slovenske in jugoslovanske zgodovine. Z analizo memoarskih in arhivskih virov so znotraj širšega konteksta predstavljeni osebni vpogledi v vprašanje politizacije Katoliške cerkve in delovanja katoliških strank, vključno s problematiko nacionalizmov, antifašistične akcije Slovencev in Hrvatov v Italiji ter neuspeh poskus sprejema konkordata med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem.

Ključne besede:

Anton Korošec, Ermenegildo Pellegrinetti, Jugoslavija, konkordat, manjšina, politični katolicizem

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 21 (2021), št. 2, str. 435–472, 122 cit., 4 slike
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Dr. Anton Korošec je bil v skladu s svojim ugledom ene najvidnejših političnih osebnosti prve Jugoslavije tudi predmet številnih razprav. Bogata zgodovinska produkcija žal temelji na posrednih virih, saj je Korošec zapustil le nekaj avtorskih zapisov, zato je skoraj neizbežno, da se mora avtor novega zgodovinskega dela soočiti z izzivom, kako zagotoviti ustrezno mero izvirnosti, bodisi z analizo še neobjavljenih virov bodisi z drugačnimi pristopi in interpretacijami, ki prinašajo neke nove vpoglede v življenje in delovanje tega vplivnega moža. Gotovo si želimo izida njegove biografije, ki bi zajela celotno njegovo življenjsko pot,² kar bi bilo gotovo monumentalno delo, čeprav nikakor ne moremo zavreči kvalitete preteklih in novih zbornikov, tematskih sklopov v revijah ter individualnih razprav ter bolj fokusiranih študij, ki osvetljujejo (tudi) njegova ožja področja delovanja, tako utrinke iz zasebnega življenja kot daljše prikaze njegove kompleksne javne podobe.³ Izredno zanimiva bi bila tudi analiza

¹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta št. J6-9356: *Antifašizem v Julijski krajini v transnacionalni perspektivi, 1919–1954* ter raziskovalnega programa št. P6-0272: *Slovenija in Sredozemlje*, ki ju sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

² Delo Feliksa J. Bistra zajame zgolj obdobje do leta 1918: *Anton Korošec, državnozborni poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918* (Ljubljana, 1992) (dalje: Bister: *Anton Korošec*); prim. Janko Prunk, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji", *Prispevki za novejšo zgodovino* 31, št. 1 (1991), str. 35–54.

³ Če izpostavim zgolj nekatere: tematske številke v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* 77=Nv42, št. 2–3 (2006); *Prispevki za novejšo zgodovino* 31, št. 1 (1991) in *Zborniku Svobodne Slovenije 1961* (Buenos Aires, 1961); Marko Jesenšek (ur.), *Anton Korošec in sto let Majniške deklaracije: referati z znanstvenega simpozija Anton Korošec in 100 let Majniške deklaracije* (Ljutomer, 2020); Bister, *Anton Korošec*; Bojan Godeša in Ervin Dolenc, *Izgubljeni spomini na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Abčina* (Ljubljana, 1999); Zdenko Čepič et al. (ur.), *Življenje in delo dr. Antona Korošca: razprave s simpozija v Mariboru 13. decembra 1990* (Ljubljana, 1991); Jure Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935* (Ljubljana, 2007); Andrej Hachten, "Račun brez Korošca? Dileme očeta Jugoslavije ob ustanovitvi Banovine Hrvaške", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 845–881; Aleš Maver in Darko Friš, "Iudica me, Deus: duhovniki v politiki na Slovenskem ter v srednji Evropi v prvi polovici 20. stoletja in Anton Korošec", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 109–126; Jurij Perovšek, *Slovenski prevrat 1918: položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana, 2018); Bojan Godeša, *Čas odločitev: katoliški tabor in začetek okupacije* (Ljubljana, 2011) (dalje: Godeša, *Čas odločitev*); Igor Salmič, *Al di là di ogni pregiudizio. Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia (1922–1935) e la mancata ratifica (1922–1938)* (Rim, 2015) (dalje: Salmič, *Al di là di ogni pregiudizio*); Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995) (dalje: Pirjevec, *Jugoslavija*); Egon Pelikan, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom: primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac* (Ljubljana, 2002) (dalje: Pelikan, *Tajno delovanje*); Bogdan Kolar, "Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja v jugoslovanski državi", *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, št. 2–3 (2006), str. 192–208 (dalje: Kolar, "Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja"); Gašper Mithans, "Anton Korošec in jugoslovanski konkordat", *Zgodovinski časopis* 69, št. 3–4 (2015), str. 402–424 (dalje: Mithans, "Anton Korošec"); Mateja Ratej, "Anton Korošec, notranji minister leta 1928", *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 1 (2009), str. 227–242; Stane Granda, "Odnos med Korošcem in ljubljanskim škofom Antonom Bonaventuro Jegličem v luči njegovega dnevnika", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=Nv42, št. 2–3 (2006), str. 45–53

historiografije o Antonu Korošču, prav gotovo spet zahteven zalogaj. Ta članek izhaja iz odnosov med dvema markantnima osebnostma "visoke politike" – predsednikom Slovenske ljudske stranke in apostolskim nuncijem v Beogradu kot najpomembnejšim predstavnikom mednarodne politike Svetega sedeža v Jugoslaviji – in skuša iz te perspektive raznovrstnosti političnih subjektov in vzpostavljanja zavezništov (in posledično tudi nasprotnikov) podati bolj niansiran pogled na nekatere ključne vidike in epizode iz zgodovine prve Jugoslavije. Etape v odnosih med nuncijem Pellegrinettijem in Koroščem z izpostavljenimi – sicer tudi spreminjajočimi se – pogledi, pristopi in praksami h pomembnim vprašanjem kot so nacionalizem, politični katolicizem (vključno s primernostjo političnega angažmaja katoliškega duhovnika), odnosov med verskimi skupnostmi in verskimi institucijami ter državo (tj. suverenost države) ter problematika manjšin, ju na določeni točki precej presegajo in zrcalijo, sooblikujejo, občasno pa tudi nasprotujejo uveljavljenim mnenjem Svetega sedeža in takratnega političnega kurza Kraljevine Jugoslavije. Četudi ne moremo reči, da med Antonom Koroščem in apostolskim nuncijem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji nadškofom Ermenegildom Pellegrinettijem⁴ nikdar ni bilo sodelovanja in strinjanja, ravno nasprotno, imela sta mnoge skupne cilje in kot pragmatika sta se gotovo trudila zamejiti vpliv osebnih zamer nanje, a vendarle opazamo, da so imela njuna razhajanja in medsebojno nezaupanje tako na političnem prizorišču kot v strukturah Katoliške cerkve večji odmev in posledice. Zaradi tega bo temu namenjene tudi več pozornosti, tako na podlagi neposrednih in posrednih osebnih virov (tj. predvsem še vedno slabše raziskanega dnevnika Ermenegilda Pellegrinettija in v manjši meri dnevnika knezoškofa Antona Bonaventure Jegliča), uradne in osebne korespondence in poročil iz arhivov Vatikanskega apostolskega arhiva, Zgodovinskega arhiva drugega oddelka državnega tajništva, Arhiva Jugoslavije in Pokrajinskega arhiva Nova Gorica.

Ermenegildo Pellegrinetti⁵ je užival precejšen ugled pri Svetem sedežu, s

(dalje: Granda, "Odnos med Koroščem in ljubljanskim škofom"); Momčilo Zečević, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave* (Maribor, 1977).

⁴ *Ermenegildo Pellegrinetti* (1876–1943) je študiral filozofijo in katoliško teologijo na semenišču v Lucci, nato v Rimu, dokončal pa je tudi vatikansko diplomatsko šolo. Med letoma 1917 in 1918 je služil v italijanski vojski kot vojaški kaplan. Po vojni je bil imenovan za tajnika in nato avditorja na nunciatu na Poljskem, kjer je ostal do leta 1922. Papež Pij XI. ga je imenoval za naslovnega nadškofa Adane in apostolskega nuncija v Kraljevini SHS. Po petnajstih letih službovanja v Jugoslaviji (1922–1937) je bil povišan v kardinala duhovnika San Lorenza in Panisperne. Sodeloval je tudi na papeškem konklavu leta 1939. Glej: Ermenegildo Pellegrinetti in Terzo Natalini, *I diari del cardinale Ermenegildo Pellegrinetti, 1916–1922* (Città del Vaticano, 1994) (dalje: Pellegrinetti in Natalini, *I diari del cardinale Ermenegildo Pellegrinetti*).

⁵ Več o Pellegrinettiju glej: Igor Salmič, "Kralj Aleksander (1888–1934) in Katoliška cerkev: pogled na kraljevo osebnost v luči zapisov nuncija Ermenegilda Pellegrinettija", *Acta Ecclesiastica Sloveniae*:

Anton Korošec, no-
-tranji minister
(Muzej novejšje zgo-
dovine Slovenije, SL
67 4)

papežem Pijem XI. sta se poznala iz nunciature na Poljskem in imenoval ga je za nuncija v Kraljevini SHS/Jugoslaviji kot tudi kasneje za kardinala, sodeloval je pri konkordatskih pogajanj kot svetovalec, čeprav je jugoslovanska stran to izrecno prepovedala,⁶ in tako lahko sklepamo, da so njegove ocene in poročila opazno, v določenih trenutkih pa kar odločilno vplivala na mnenje Svetega

Miscellanea, št. 38 (2016), str. 271–306 (dalje: Salmič, "Kralj Aleksander"); Pellegrinetti in Natalini, *I diari del cardinale Ermenegildo Pellegrinetti*, Massimiliano Valente, *Diplomazia Pontificia e Regno dei Serbi, Croati e Sloveni (1918–1929)* (Split, 2012); Gašper Mithans, *Jugoslovanski konkordat: pacem in discordia ali jugoslovanski 'kulturkamp'* (Ljubljana, 2017) (dalje: Mithans, *Jugoslovanski konkordat*); Jože Pirjevec, "Vatikanski arhivi", v: Jože Pirjevec in Janko Pleterski (ur.), *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941* (Ljubljana, 2007), str. 305–317 (dalje: Pirjevec, "Vatikanski arhivi").

⁶ Mithans, *Jugoslovanski konkordat*, str. 143; Salmič, "Kralj Aleksander", str. 277.

sedeža o politični situaciji v prvi Jugoslaviji kot tudi o Antonu Korošču. Korošca je nuncij Pellegrinetti večkrat kritiziral, ker naj bi bolj kot za Katoliško cerkev in katoliška načela skrbel za politiko in interese svojih osebnih prijateljev, opaža Igor Salmič,⁷ prav tako pa se mu je pripisala krivda za najverjetneje največji fiasko vatikanske diplomacije v medvojnem obdobju, spodletel poskus ratifikacije konkordata s Kraljevino SHS/Jugoslavijo, hkrati tudi eden največjih konfliktov v prvi Jugoslaviji v brezvojnem času. Prek službene korespondence in dnevniških zapisov se bo tako analiziralo vozlišča njunih pogosto razhajajočih se pogledov s fokusom na treh problematikah: političnem delovanju Katoliške cerkve in njenih predstavnikov, vprašanju odnosa Katoliške cerkve in Svetega sedeža do slovenske in hrvaške manjšine v Italiji ter konkordatu in t. i. konkordatski krizi.

Izpostavljen vir bodo Pellegrinettijevi dnevniški zapisi v času, ko je bil ta nuncij v Kraljevini SHS/Jugoslaviji, tj. od osme do sedemnajste številke. Pellegrinettijev dnevnik je bil deloma objavljen že leta 1994, a zgolj prvih nekaj letnikov izmed enainvajsetih dnevniških zvezkov,⁸ ki zajamejo zgolj njegov prihod v Beograd. Forma dnevnika sugerira kombinacijo osebnega in delovnega dnevnika, ponekod tudi z neposrednimi referencami na njegova poročila Svetemu sedežu. Ne manjka pa tudi bolj čustvenih refleksij okoliščin, oseb ter izzivov, ki mu jih je predstavljala služba. Žal nimamo vira, ki bi nam omogočil enakovredno rekonstrukcijo mnenja Korošca o Pellegrinettiju, o nedvomni medsebojni antipatiji, vsaj nekje od leta Koroščevega predsedovanja vladi dalje, zvemo večinoma posredno, saj Korošec nikdar ni pisal dnevnika ali objavil spominov. Pri analizi memoarskih del oziroma t. i. egodokumentov je potrebna posebna pazljivost. Biografski zapisi so družbena konstrukcija in vedno rezultat interakcijskih procesov med specifičnimi konteksti subjekta raziskave, zato je pri študijah, ki temeljijo na biografskih virih potrebno upoštevati mesto posameznika oziroma posameznice v družbeni strukturi,⁹ posebne karakteristike, v okviru katerih so viri nastali, kot tudi kritično refleksijo do lastnega dela.

Pellegrinettija so kot nuncija v Beogradu mnogi presojali iz vidika njegove narodnosti – in seveda kot diplomata Svetega sedeža – kar je bila sploh v političnih krogih izrazito neugodna pozicija. Pri svojem delovanju je predvsem sledil smernicam Svetega sedeža, ki naj bi po njegovem razumevanju temeljile na

⁷ Salmič, *Al di là di ogni pregiudizio*, str. 90; prim. Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati [Zgodovinski arhiv drugega oddelka državnega tajništva] (S.R.R.S.S., A.A.E.E.S.S.), Jugoslavija, 96, 56, pismo Pellegrinettija Pacelliju, Beograd, 22. januar 1930.

⁸ Pellegrinetti in Natalini, *I diari del cardinale Ermenegildo Pellegrinetti*.

⁹ Glej: Anna Gühlich, *Migration and Social Pathways* (New York, 2017), str. 95; Bettina Dausien, "Geschlecht und Biographie. Anmerkungen zu einem vielschichtigen theoretischen Zusammenhang", v: Ingrid Miethe et al. (ur.), *Geschlechterkonstruktionen in Ost und West. Biographische Perspektiven* (Münster, 2004), str. 30, 34.

nevmešavanju v strankarsko politiko, čeprav je hkrati nekoliko kontradiktorno ves čas od Korošca kot duhovnika na visokih položajih pričakoval delovanje v korist Katoliške cerkve. Zdi se, da se o politični objektivnosti oziroma nevtralnosti Svetega sedeža – gotovo pa o določenih, tudi višjih, predstavnikih Katoliške cerkve – pri njem porajajo občasni dvomi, kar lahko zlasti dobro opazimo pri njegovi interpretaciji problematike slovenske in hrvaške manjšine v Italiji ter izsiljenih odstopov nadškofa Frančiška Borgie Sedeja in škofa Luigija Fogarja.¹⁰ Gotovo je bil prepričan o tem, da je treba zaježiti morebitno škodo, ki bi jo zaradi slabe publicitete in kritik lahko utrpel Sveti sedež, zlasti papež, opazimo pa lahko tudi njegov trud za preprečitev stopnjevanja konfliktov med Italijo in Jugoslavijo,¹¹ precej manj pomirjevalno pa je nastopal ob konfliktih med Srbsko pravoslavno cerkvijo in Katoliško cerkvijo.¹²

Pogled nuncija Pellegrinettija na Koroščevo politično angažiranje

Pellegrinetti, ko je 5. julija 1922 prispel v Beograd, takole strne svoje vtise:

Lep, ganljiv pogled iz Zemuna na mesto, z lepimi odsevi v njegovih rekah! Molim, kakor sem molil ob štirih ponoči, da se me dotakne ta kraj moje misije. /.../ na nunciaturi so se pogovori zavlekli čez polnoč. Utrujen sem od vročine in občutim naraščanje duševne depresije – podpira me le občutek dolžnosti ter upanje v božjo pomoč. Nunciatura je majhna, brez sprejemnice, z malo prostimi sobami, a dovolj veličastna in z možnostjo razširitve – Beograd!¹³

Ti občutki na eni strani zanosa in delavnosti ter na drugi razočaranja in napetosti se pojavljajo pogosto še kasneje v času njegovega delovanja v Jugoslaviji. Z leti je bilo pesimizma vse več, klavrn propad konkordatskega sporazuma, njegovega življenjskega dela, pa je sploh Pellegrinettiju predstavljal veliko razočaranje tako nad političnimi akterji kot Srbsko pravoslavno cerkvijo. Nuncij v Jugoslaviji je imel težko nalogo, saj je šlo za mlado državo, ki je bila multinacionalna in multikonfesionalna, s konfliktnimi odnosi znotraj države in z večino sosednjih držav, med drugim tudi zaradi manjšin. Tako naj bi zaščitil

¹⁰ Egon Pelikan, "Vizitacije v Julijski krajini v času med obema vojnama", *Acta Histriae* 21, št. 3 (2013), str. 313–328 (dalje: Pelikan, "Vizitacije v Julijski krajini").

¹¹ Gašper Mithans, "Reprezentacije obmejnega področja Julijske krajine v diskurzu nuncija Ermenegilda Pellegrinettija", *Acta Histriae* 23, št. 3 (2015), str. 343 (dalje: Mithans, "Reprezentacije obmejnega področja").

¹² Salmič, *Al di là di ogni pregiudizio*, str. 554–557.

¹³ Archivio Apostolico Vaticano (AAV), Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 8, 5. julij 1922.

Apostolska nunciatura v Beogradu (*Ilustrirani Slovenec*, 15. 9. 1929, št. 37, str. 291)

katolike – kot versko manjšino v državi – predvsem pred pritiski srbskih pravoslavcev, neredko pa so se nanj, kot bo predstavljeno kasneje, obračali tudi jugoslovanski škofje, primorski imigranti in drugi s prošnjami, da naj zaprosi Sveti sedež da posreduje v korist antifašistom v Julijski krajini, katerih številni so bili tudi katoliške veroizpovedi.¹⁴

Prva obsežnejša omemba Antona Korošca v Pellegrinettijevem dnevniku, omenja njun daljši sestanek. Niti ne nepričakovano se nanaša na konkordat, ki je glavna okupacija zlasti zadnjih let Pellegrinettijevega službovanja v Beogradu in tudi tema zadnjega zapisa v njegovem dnevniku, ki se nanaša na Korošca. A za razliko od leta 1938, iz omembe Korošca novembra 1922 veje optimizem glede prihodnjega sodelovanja: "Dolgo sem se pogovarjal z očetom Korošcem, ki mi je tudi predstavil osnutek konkordata. Še se lahko naredi nekaj dobrih stvari!"¹⁵

Poveden je tudi sledeči zapis iz poročila Pellegrinettija Državnemu tajništvu Svetega sedeža, 17. februarja 1925, kjer v okviru sestanka z zunanjim ministrom Kraljevine SHS Momčilom Ninčičem negoduje, da le-ta Slovensko ljudsko stranko (SLS) smatra za "njegovo" stranko, stranko Katoliške cerkve, čeprav

¹⁴ Mithans, "Reprezentacije obmejnega področja", str. 342.

¹⁵ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 8, 24. november 1922.

je sam to že večkrat neuspešno zavrnil. Po nuncijevem mnenju imajo tudi sicer Srbi težavo ločevati med versko in politično dejavnostjo. "Odgovoril sem mu, da s Korošcem nisem povezan niti nimam do njega nobenih obvez, a bi bil vesel, če bi radikali, najmočnejša skupina v parlamentu /.../ prevzeli pobudo za pomiritev razmer v državi".¹⁶ Pellegrinettijeva drža torej že v prvih letih službovanja v Beogradu nakazuje zavračanje politizacije Katoliške cerkve oziroma katoliških političnih strank, a težko bi rekli, da sta bila že takrat v slabih odnosih.

Posledično je nuncij Pellegrinetti kmalu postal precej rezerviran do SLS, četudi je zelo spoštoval ljubljanskega knezoškofa Antona Bonaventuro Jegliča, ki je ohranjal visok vpliv v stranki, četudi se je ta z leti zmanjševal in omejeval na pomirjevalno, mediatorsko vlogo ob sporih.¹⁷ Predvsem je imel pomisleke o njenem voditelju Antonu Korošču. S tem sledi politiki papeža Pija XI. do katoliških političnih strank,¹⁸ najverjetneje pa je bilo to tudi nuncijevo osebno stališče, zlasti do vprašanja duhovnikovega aktivnega ukvarjanja s politiko, ki ga ni odobral. Leta 1927 je v poročilu o SLS in njenem programu, ki ga je njen predsednik Korošec predstavil na zborovanju na Vrhniki, pripomnil, da se Vatikan s to stranko ni nikdar ukvarjal. Naslednje leto pa je tako komentiral rezultate volitev, ko je SLS dobila 10 od 12 mandatov: "To daje seveda na političnem polju veliko težo duhovnikom, predstavlja pa tudi nevarnost, da postanejo politični nasprotniki zaradi opozicije kleru tudi verski nasprotniki."¹⁹

Nuncij Pellegrinetti je po eni strani bil zelo rezerviran do političnega angažiranja duhovnikov oziroma katoliških strank kot takih, po drugi, kot bo izpostavljeno v nadaljevanju, pa je očital Korošču, da ta ni dovolj poskrbel za Katoliško cerkev, se pravi je od njega pričakoval politične koristi. Menil je, da bi moral – če se katoliški duhovnik že politično udelejuje – še vedno ostati najprej "duhovnik" in šele nato "politik".

Ko je julija 1928 vodenje vlade prevzel Anton Korošec, nuncij ni bil preveč optimističen glede morebitne spremembe državne politike do Katoliške cerkve. Eden od njegovih dnevniških zapisov je bil: "Nova vlada, vendar sem še vedno poln zaskrbljenosti glede prihodnosti. Oče Korošec precej tvega!"²⁰ V poročilih Svetemu sedežu pa je podal mnenje, da prisotnost duhovnika na čelu

¹⁶ AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 1209, 3, poročilo Pellegrinettija Državnemu tajništvu, zadeva: Le elezioni slovene, la S. Sede e il Nunzio, Beograd, 17. februar 1925.

¹⁷ Granda, "Odnos med Korošcem in ljubljanskim škofom", str. 51–52.

¹⁸ Prim. Richard J. B. Bosworth, *Mussolini's Italy: life under the dictatorship, 1915–1945* (London, 2006); Tiziana Di Maio, "Between the Crisis of the Liberal State, Fascism and a Democratic Perspective: Partito Popolare Italiano", v: Wolfram Kaiser in Helmut Wahnout (ur.), *Political Catholicism in Europe 1918–1945* (London, 2005); Anthony Rhodes, *The Vatican in the Age of the Dictators 1922–1945* (London–Sydney–Auckland–Toronto, 1973).

¹⁹ Pirjevec, "Vatikanski arhivi", str. 2.

²⁰ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 10, 25. julij 1928.

vlade ne bo povzročila opaznega izboljšanja medsebojnih odnosov.²¹ Je pa denimo sporni predlog zakona o agrarni reformi, ki ga je predstavila Koroščeva vlada, ocenil kot boljši od prejšnjih, zato je na prošnjo knezoškofa Jegliča zaprosil Sveti sedež za dovoljenje, da bi lahko katoliški poslanci glasovali za ta zakon.²² Tako naj bi se izognili še večji škodi, hkrati pa to ne bi pomenilo papeške odobritve zakona ali načina delovanja vlade. Na obvezo vlade, da se sporazume s Svetim sedežem, pa to naj ne bi vplivalo. Vendar se vsi škofje v Kraljevini SHS s tem niso strinjali kot tudi ne državni tajnik Pietro Gasparri, ki ni ugodil pozitivnega glasovanja. Čeprav je bil novi predlog manj neugoden kot prejšnji, je bil po mnenju državnega tajnika Gasparrija še vedno slab, zato naj bi bilo formalno sodelovanje pri njegovi odobritvi neprimerno, saj bi lahko povzročilo škandal med katoliškimi verniki in bilo slab zgled za katoliške poslance drugih narodov. Končno bi odobritev zakona z glasovi jugoslovanskih katolikov močno otežila stališče Svetega sedeža, ki bi moral pri vladi protestirati zaradi zakona, ki je urejal cerkvene zadeve, brez predhodnega dogovora s Svetim sedežem in v škodo Cerkve, je menil kardinal.²³

Nuncij Pellegrinetti je bil zelo nezadovoljen s Koroščem, ker ta v okviru agrarne reforme naj ne bi dovolj zastopal interesov Katoliške cerkve in njenega premoženja. Nuncij je pričakoval, da se bo Korošec z njim posvetoval, kar je za primerno gesto smatral tudi škof Jeglič in to tudi Korošču povedal: "Nuncijevo zahtevo sem mu priobčil. Rekel je: 'Ne morem, ker bi bilo to proti suvereniteti države in ker bi tak predlog pri seji ministrstva gotovo odbili.'" Škof je tako presodil situacijo: "Položaj je res težak. Predloga staviti ne more. Ko bi tako hotel, bi moral odstopiti in naslednik bi bil gotovo iz nasprotnih vrst, pa bi bilo za Cerkev sploh še bolj hudo in nevarno!"²⁴ V sporu, ki se je razvil, je poskusil škof Jeglič nuncija prepričati o težkem Koroščevem položaju, ko vlada ni mogla delovati po kanonskem pravu.

Nuncij /.../ večkrat zoper njega govori, češ da se boji pravoslavnih, pa zato katoliško Cerkev zapostavlja. Korošec to obsojanje obžaluje in ga boli. In res: ako hoče, da ostane na vladi, mora biti izredno oprezen. Kaj ne: v pravoslavni državi s pravoslavnim kraljem je na čelu vlade katoliški duhovnik! Ako ne bi pazil, pa bi radi odpora pravoslavnih in nazadnje še radi nevolje kraljeve moral odstopiti, kaj bi bilo od nas in koliko bi morala katoliška Cerkev trpeti!²⁵

²¹ AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 7, poročilo Pellegrinettija Gasparriju, Beograd, 7. november 1928.

²² Blaž Otrin in Marija Čipič Rehar (ur.), *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja* (Celje, 2015), str. 1004 [8. november 1928].

²³ Salmič, *Al di là di ogni pregiudizio*, str. 256–257.

²⁴ *Jegličev dnevnik*, str. 1004 [8. november 1928].

²⁵ *Ibid.*, str. 1005.

Škof Jeglič je sicer uspel spor zgladiti, a kot opozarja dr. Stane Granda, Korošec Pellegrinettiju ni uspel dokazati, da bi bilo brez njegovega truda stanje še slabše.²⁶

Najverjetneje najboljša obrazložitev spora med Antonom Korošcem in nuncijem Pellegrinettijem v dnevniškem zapisu iz 4. aprila 1929:

Oče Giustino mi je poročal, da je oče Korošec /.../ zadnjo veliko soboto v župnišču, kjer sem bil prisoten tudi sam po funkciji nadškofa, takoj ko sem odšel odvrnil ministru za finance, Švrljugi na besede 'sedaj, ko je nuncij odšel, se lahko usedemo' odvrnil: 'lahko bi že prej: kaj nam more ta Italijan?' Medtem sem zvedel, da se je upokojil poslanik pri Vatikanu in razmišljam, če ne Korošec misli, da sem preprečil njegovo imenovanje na to mesto. Pravijo, da ga je hotel. Toda nihče me ni glede tega ničesar vprašal, zato nisem naredil nič za niti proti. Kakorkoli, že nekaj časa me smatra za sovražnika, ker se nikoli nisem želel ukvarjati z njegovo stranko in sem lansko leto moral večkrat, celo pisno, posredovati proti njegovi vladi.²⁷

Takšna Koroščeva želja je glede na takrat že dve desetletji njegovega delovanja v "aktivni" politiki precej presenetljiva in bi jo bilo mogoče deloma razumeti – če sploh drži – kot začasni umik in zgolj v kontekstu razmer v času diktature.

Manj kot leto dni kasneje, ko je Korošec še bil v vladi, so vzniknile nove tenzije. Msgr. Wagner se je prek avditorja nunciature Alfredu Paciniju pozanimal o možnosti, da bi Korošec sugeriral kandidata za mesto zagrebškega nadškofa. Takšen pristop ga je zmotil: "Nočem manipulacij: jasno naj pove kaj hoče in ne prek tretjih oseb."²⁸

Ob Koroščevi internaciji je Pellegrinetti zapisal te vtise: "Korošec je nastanjen v Vrnjački Banji /.../ Pregarjani so bili vsi ali skoraj vsi voditelji strank: Maček, Kulovec, Trumbić so internirani, ostali so aretirani; duhovščina ni cenjena; draženje, spletke celo iz tujine."²⁹ Nekaj mesecev kasneje pa zasledimo nekoliko nejasen zapis: "Msgr. Marić mi je obrazložil razlog za internacijo Korošca; če bi bilo možno posredovanje Svetega sedeža."³⁰ Informacij, da bi se nuncij Pellegrinetti dejansko odločil posredovati v Koroščevo korist, nisem našel, čeprav je še naprej pridobival podatke, tako o njegovem zdravju kot tudi o njegovih obiskih.

²⁶ Granda, "Odnos med Korošcem in ljubljanskim škofom", str. 52.

²⁷ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 11, 4. april 1929.

²⁸ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 11, 22. januar 1930.

²⁹ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 13, 30. januar 1933.

³⁰ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 13, 24. maj 1933.

Ob 2. evharističnem kongresu za Jugoslavijo v Ljubljani je nuncij opozoril, da agenda nekdanje SLS kvarno vpliva na povezovanje med slovenskimi in hrvaškimi katoliki:

Opazam, da je bila velika prednost za kongres, da je vlada gospoda Jevtića padla teden dni prej in da je v novem ministrskem svetu oče Korošec /.../ minister za notranje zadeve. Zaradi te politične spremembe so oblasti pokazale večji interes, kot bi ga sicer. Čeprav je bil kongres ustanovljen za vso Jugoslavijo, je bila udeležba Hrvatov zelo nizka. Od njihovih tako številnih verskih združenj, so bili uradno zastopani le 'križarji' s približno šestdesetimi člani in zastavo. Razlog je /.../ v govoricah, ki so se razširile med Hrvati, da naj bi Koroščevo slovenska stranka kongres izkoristila za zameglitev najbolj očitnih verskih konceptov. V zvezi s tem sem spodbujal škofo in druge, da ljudi dobro poučijo o resnični naravi in resničnem namenu evharističnih kongresov ter iz njih izključijo povezovanje s politiko. Sicer je bil kongres zelo dobro obiskan, navdihnjen z globoko pobožnostjo in potekal je v popolnem redu.³¹

Nadalje opaža:

Najbolj Hrvati v vladi sovražijo ministra za zunanje zadeve [napaka: notranjega ministra, op. avtorja] očeta Korošca, ker s svojo prisotnostjo prebija protisrbsko fronto in slabi hrvaško separatistično gibanje. Ne morejo prebaviti, da je katoliški duhovnik tisto, kar doma in v tujini potrjuje zamisel o jugoslovanski enotnosti. Zato je bil ob sumu, da 'Hrvatska Straža' spodbuja nastanek 'hrvaške ljudske stranke', kakršna je obstajala do leta 1929, stranke, ki bi lahko imela povezave s Koroščevo 'Slovensko ljudsko stranko', omenjeni časopis takoj napaden, da oživlja sovražni klerikalizem, čeprav takšne pobude sploh ni bilo in je postal časopis glasnik hrvaškega nacionalizma in se, kot kaže, vezal na Mačkove ideale.³²

Srečanju s Korošcem na Jegličevem pogrebu 5. julija 1937, torej zgolj dobra dva tedna preden je z glasovanjem o konkordatu v skupščini ta medverski spor dosegel vrelišče, Pellegrinetti nameni v dnevniku zgolj nekaj "hladnih" besed: "Bežno se rokujem z min. Korošcem, ki mi odgovori: Klanjam se."³³

Skozi spor o agrarni reformi morda ne pridejo toliko do izraza izjemne politične veščine, ki jih je razvil Anton Korošec v svoji bogati karieri, nenazadnje je bil

³¹ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, 115, 79, poročilo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: "Il Nunzio al congresso Eucaristico di Lubiana", Beograd, 4. julij 1935.

³² S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavia, 96, 62, poročilo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: "Concordato – croati – clericalismo", Beograd, 27. julij 1935.

³³ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 16, 5. julij 1937.

postavljen pred nemogočo nalogo pomiriti strasti v državi, se pa kaže pomembna odločitev, ki gotovo ni bila sprejeta zlahka in se je ponovila še kasneje: v situaciji, ko je moral izbirati med zvestobo svoji državi in poslušnostjo vrhu Katoliške cerkve, je dal prednost prvi. Koliko pa je bila dejansko SLS nemočna brez Korošca že v času njegove konfinacije, dobro ponazori dr. Engelbert Besednjak na primeru cenzure *Slovenca* ob koncu leta 1933, ki jo je po neuspešnih poskusih dr. Ivana Ahčina in dr. Franca Terseglava razrešil sam s svojimi političnimi zvezami: "Če bi se mi držali tako klaverno, bi bil vrag manjšino že zdavnaj vzel. Vidi pa se tudi iz tega, kaj pomeni Korošec za stranko. Če bi bil on prost, bi bile take žalostne in ponižujoče stvari nemogoče. Kaj bo s stranko, ko leže dr. Korošec v grob?"³⁴

Problem slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini in vprašanje nacionalizma

Anton Korošec je odkrito podpiral slovensko in hrvaško manjšino v Italiji, pa naj je šlo za Tajno krščanskosocialno organizacijo ali liberalno organizacijo, obe sta bili finančno podprti iz tajnega proračuna Zunanjega ministrstva.³⁵ Precej bolj zadržan odnos do manjšinskega problema, ki je vključeval kritiko tako "italijanskih" kot "jugoslovanskih" nacionalistov ter prepričanje, da je Katoliška cerkev v konfliktih ostajala nevtralna, pa je imel nuncij Pellegrinetti.

V tem kontekstu nuncij Pellegrinetti pogosto naslavlja tematiko nacionalizma in nacionalistov. Dejanja italijanskih fašistov in Slovencev ter Hrvatov v Julijski krajini do neke mere celo relativizira, s tem ko oboje označi za nacionaliste. V primerih, ko so se pojavljale pritožbe proti predstavnikom Katoliške cerkve, je to še bolj očitno: "V *Slovincu* so napadli goriškega apostolskega administratorja Msgr. Sirottija: o tem pišem v Rim. Ob toliko nacionalističnih strasteh na obeh straneh ne pričakujem nič dobrega."³⁶ Zanimiv je njegov komentar, ko so prireditelji 2. evharističnega kongresa v Ljubljani zaprosili papeža, če bi se ga lahko udeležil "neitalijanski" kardinal: "Seveda bo papež nekoliko razočaran, ko mu porečejo, da nočejo italijanskega kardinala: priznali mu bodo, da jih sumijo nacionalizma: a Slovence je treba jemati take, kot so! Tem bolj so nacionalisti, manj številčni kot so in večji vpliv imajo."³⁷

Vsako leto je nuncij Pellegrinetti potoval iz Beograda v Rim, kjer se je z najvplivnejšimi osebami pri Svetem sedežu kot so bili papež Pij XI., državna tajnika

³⁴ Pokrajinski arhiv Nova Gorica (PANG) 1133, Besednjak Engelbert, t. e. 8, a. e. 3/2, Pismo E. Besednjaka organizaciji, Beograd, 7. november 1933; Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 544.

³⁵ Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 127–128.

³⁶ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 12, 19. november 1931.

³⁷ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 12, 6. september 1930.

Pietro Gasparri in Eugenio Pacelli (kasnejši papež Pij XII.), tajnik Kongregacije za izredne cerkvene zadeve Giuseppe Pizzardo, namestnik Kongregacije za izredne cerkvene zadeve Alfredo Ottaviani in drugimi diplomati pogovarjal tudi o jugoslovanski manjšini v Italiji ter kako posredovati. Državno tajništvo je redno obveščal o tisku v Jugoslaviji, kjer so se pojavljale tudi obtožbe zoper papeža, da nič ne stori v zaščito manjšine, pa tudi hujše: da je v škodo manjšine sklenil dogovor z Benitom Mussolinijem.³⁸

Najbolj neposredna vloga Pellegrinettija kot nuncija v okviru obravnavane problematike je bila poleg obveščanja o odzivih na dogajanje v Julijski krajini v Jugoslaviji možnost posredovanja prošenj na Sveti sedež, da bi zaščitil osumljene "slovanske upornike", ki jim je na več procesih sodilo Posebno sodišče za zaščito države. Pri tem so tisti, ki so nuncija zaprosili za pomoč izpostavljali da gre za katoliške oziroma njihove nasilne, diverzantske in/ali propagandistične akcije upravičevali predvsem kot posledico fašističnega terorja nad "slovansko" manjšino.³⁹

Do nuncija Pellegrinettija je tik pred pričetkom Gortanovega procesa pristopil dr. Ivan Marija Čok z opozorilom, da osumljenim grozi smrtna kazen, izvršitev le-te, pa bi še poslabšala razmere v Istri in odnose med Italijo in Jugoslavijo. Nuncij mu je odvrnil, da ga je obvestil pozno, a je vseeno pisal državnemu tajniku Pietru Gasparriju. V poročilu je akterje označil kot "slovenske atentatorje", in napovedal, da je malo verjetno, da bi sodišče sprejelo posredovanje, saj vendarle gre za delikte, pa četudi politične narave. Strinjal se je, da bi imela smrtna kazen velik odjek in neželene posledice, a poudaril: "Na žalost med jugoslovanskimi nacionalisti pogosto veljajo enaka dvojna merila kot med italijanskimi nacionalisti in nacionalisti iz vseh držav: politični zločin se poveličuje, ko je storjen v domnevnem interesu domovine."⁴⁰ Vendar je zaradi posledic, ki bi jih (smrtna) obsodba lahko imela med "Slovani v Italiji" in v Jugoslaviji, predlagal, da bi bilo koristno v tistem trenutku in v prihodnje, da se Sveti sedež zavzame za osumljence, da se rešijo mlada človeška življenja v dobro miru, in to brez poseganja v interese Italije in brez oviranja pravice.⁴¹

V času prvega tržaškega procesa je bil nuncij Pellegrinetti v Ljubljani na evharističnem kongresu. Menil je, da revolucionarni iredentizmi niso del politike Svetega sedeža, prav tako pa ni primerno imeti dvojnih meril: boriti se proti

³⁸ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti; AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 1209, 31.

³⁹ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 11, 13. oktober 1929; AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 1209, 31, pismo Pellegrinettija Gasparriju, zadeva: "Circa il processo contro attentatori Sloveni a Pola", Beograd, 14. oktober 1929.

⁴⁰ AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 1209, 31, pismo Pellegrinettija Gasparriju, zadeva: "Circa il processo contro attentatori Sloveni a Pola", Beograd, 14. oktober 1929.

⁴¹ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 11, 13. oktober 1929; AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 1209, 31, pismo Pellegrinettija Gasparriju, zadeva: "Circa il processo contro attentatori Sloveni a Pola", Beograd, 14. oktober 1929.

madžarskemu ali bolgarskemu iredentizmu in slaviti slovanskega v Istri.⁴² Četudi bi pri tem šlo za poskus "objektivnega" izražanja stališča do nacionalističnih gibanj, nuncij nedvoumno izkazuje precejšnje nerazumevanje kompleksnosti situacije in nepoznavanje (ali ignoriranje) očitnih razlik.⁴³ Pellegrinetti je osumljence na prvem tržaškem procesu, ki jim je resda namenil mašo, označil za "slovenske teroriste". Ta oznaka nakazuje na neke vrste radikalizacijo pogleda na situacijo v Julijski krajini in obsojanje dejanj, četudi se njegove interpretacije antifašizma med Slovenci in Hrvati kasneje nekoliko omilijo. Smrtne obsodbe so ga neprijetno presenetile, hitri izrek obsodbe je tudi preprečil, da bi lahko v njihovo korist interveniral prek papeža. Poleg tega se je znašel v še dodatno neprijetni situaciji, saj so se v Ljubljani napovedovale demonstracije tudi proti njemu, Italijanu. Nuncij vseeno ni upošteval nasveta nadškofa Bauerja, da naj zapusti mesto, dejal je, da je "predstavnik papeža, ne Mussolinija".⁴⁴

Akcija v podporo manjšini v Julijski krajini, ki je zaradi vpletenosti visokega predstavnika Katoliške cerkve v Jugoslaviji povzročila tudi konflikt med Svetim sedežem in Mussolinijem, je bilo pastirsko pismo zagrebškega nadškofa Bauerja, v katerem je pozval katolike v Jugoslaviji, da na dan 19. marca 1931 molijo v cerkvah za preganjane brate in sestre v Julijski krajini. V "blažitev posledic" je bil tesno vpet nuncij Pellegrinetti, ki je nadškofa opravičeval, izgovarjajoč se predvsem na njegova leta.⁴⁵ V prvi vrsti ga je zmotilo, da o poslanici ni bil predhodno obveščen, na kar se tudi navezuje njegovo razmišljanje o nacionalni pripadnosti in objektivnosti: "Sprašujem se, če na moje bojazni vpliva moje italijansko poreklo, a mislim, da ne. Postajam nervozen ob misli na možne posledice."⁴⁶

Ta akcija, o kateri je pisala večina evropskih časopisov, je presegla pričakovanja njenih idejnih avtorjev: Engelberta Besednjaka in Josipa Biteznika. Hkrati pa je tudi pomenila prvi radikalnejši mednarodni javni nastop proti pasivnosti Svetega sedeža do preganjanja manjšine v Katoliški cerkvi Julijske krajine, s čimer so se zagrebški nadškof in primorski duhovniki močno zamerili papežu. Italijanskemu poslaniku v Varšavi je kardinal Pacelli celo zatrdil, da v Vatikanu zaradi nastopa nadškofa Bauerja ne bodo več upoštevali nobenih pritožb iz Julijske krajine.⁴⁷

⁴² AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 11, 26. avgust 1930.

⁴³ V primeru antifašistov v Julijski krajini Marta Verginella opozarja, da pri njih ne moremo mimo dejstva, da so računali na to, da bodo stavbe, kamor so podstavljali bombe, prazne oziroma, da njihova dejanja ne bodo povzročila življenjskih žrtev (Marta Verginella, "Uvod", v: Milica Kacin-Wohinz in Marta Verginella, *Primorski upor fašizmu: 1920–1941* (Ljubljana, 2008), str. 14).

⁴⁴ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 12, 6. september 1930.

⁴⁵ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 12, 29. marec 1931.

⁴⁶ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 12, 25. februar 1931.

⁴⁷ Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 258–259.

Vira, ki bi pričal o neposrednem soočenju med Korošcem in Pellegrinettijem glede njunih nasprotujočih si pogledov na soodgovornost Svetega sedeža pri zatiranju slovenske in hrvaške manjšine v Italiji – nasilja fašističnih oblasti tudi nuncij nikdar ni opravičeval – sicer nisem našel. Zlasti iz poročil Engelberta Besednjaka Antonu Korošca⁴⁸ lahko razberemo, da je bil Korošec vedno na tekočem z dogajanjem in da je vsaj nenasilne akcije proti fašistom in tudi kritike nekaterih italijanskih škofov in Svetega sedeža ves čas podpiral, kar je vsaj do neke mere prispevalo k hladnim odnosom z nuncijem.

V letih 1931 in 1936 sta sledila dva huda udarca za slovensko in hrvaško manjšino z vizitacijami izsiljenima odstopoma goriškega nadškofa Frančiška Borgie Sedeja ter nato tržaško-koprskega škofa Luigija Fogarja, kar je odstopalo od siceršnjega postopanja Svetega sedeža v podobnih primerih in kaže na specifične politične razmere. Proti goriškemu nadškofu je že vrsto let protestirala fašistična vlada, ki je v njem videla glavno (in eno zadnjih) ovir italijanski asimilaciji "drugorodcev". Diskretno je vlogo opravil apostolski vizitator škof Luca Ermenegildo Pasetto. Nadškofa Sedeja je prepričal k odstopu, tako da je nadškofu rekel, da je to papeževa želja. Na njegovo mesto je bil imenovan kot apostolski administrator Giovanni Sirotti, ki ni skrival simpatij do fašistične politike, leta 1934 pa nadškof Carlo Margotti.⁴⁹ Naslednja vatikanska akcija v korist italijanske vlade in lokalnih (pro)fašističnih krogov je bil "odstop" tržaško-koprskega škofa Luigija Fogarja. Že leta 1934 se je Giuseppe Pizzardo z nuncijem Pellegrinettijem pogovarjal o Fogarjevem odpoklicu. Pellegrinetti ga je opozoril, da je v tujini predvsem poznan po svojem prizadevanju za Slovence, zato bi njegov odpoklic lahko razburil manjšine v Italiji.⁵⁰ Ta "odstop" se je pripravljalo že dolgo⁵¹ in so ga spremljale kritike s strani Sirottija, nadškofa Margottija kot tudi poročilo vizitatorja Pasetta, zanj pa je očitno predčasno vedel tudi nuncij v Jugoslaviji. Prisilni odstop je v tem primeru izvedel posebni odposlanec kardinal Raffaele Carlo Rossi, s katerim se je škof Fogar srečal 14. 9. 1936.⁵² Z odstopom konec oktobra 1936 mu je bil podeljen tudi naslov naslovnega nadškofa Patrasa, leta 1938 ga je nasledil nekdanji reški škof Antonio Santin, znan po nenaklonjenosti do Hrvatov in Slovencev.⁵³

Opaziti je, da je Sedejev "odstop" vznemiril tudi Pellegrinettija. V pismu državnemu tajniku Pacelliju je vprašal ali so razlogi za odstop spontani ali pa

⁴⁸ Glej: PANG 1133, Besednjak Engelbert.

⁴⁹ Pelikan, "Vizitacije v Julijski krajini", str. 316–319.

⁵⁰ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 14, 6. oktober 1934.

⁵¹ Glej: Pelikan, "Vizitacije v Julijski krajini", str. 325.

⁵² Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 334–340.

⁵³ Ibid., str. 340–342.

Papež Pij XI., ki je sklenil rekordno število konkordatov (Muzej novejšje zgodovine Slovenije, SL 112 3)

gre za prisilni ukrep zaradi "višjih interesov Svetega sedeža".⁵⁴ Odgovor Državnega tajništva je bil, da je nadškof Sedej sam odstopil zaradi bolezni, starosti in ker ni več sposoben voditi nadškofije.⁵⁵ Kaže, da nuncija ta odgovoril ni docela

⁵⁴ AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 1209, 31, pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: "Commenti jugoslavi alle dimissioni di Mgr. Sedej", Beograd, 7. november 1931.

⁵⁵ AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 1209, 31, pismo Pacellija Pellegrinettiju, Vatikan, 13. november 1931.

prepričal, saj je o tem nato povprašal tudi papeža na osebni avdienci. Odgovor Pija XI. je bil podoben. Kljub temu, da je pravkar sklenil tajni sporazum z Mussolinijem (t. i. drugi konkordat), je dejal, da Mussoliniju ne bi žrtoval niti svojega portirja, kaj šele škofa. Pričakovano ga je papeževo zagotovilo zadovoljilo⁵⁶ in nadaljeval je z obrambo papeža in Katoliške cerkve pred po njegovem mnenju krivičnimi obtožbami.

Da so bile občasno objavljene tudi kakšne neresnične informacije, ni moč zanikati. Na ta problem sta opozorila tudi predstavnika primorskih krščanskih socialcev, Engelbert Besednjak in Josip Bitežnik:

/.../ vsaka netočnost manjšini sami največ škoduje. Kaj je npr. uganjal Pellegrinetti radi znane neresnične vesti o Sirottiju, ki so jo liberalci spravili v 'Slovenca'! Po nalogu Vatikana je protestiral pri Rožmanu in Bauerju, 'Slovenec' je moral prineseti popravek. Samo sovražnik manjšine ali norec bi mogel po vsem tem pošiljati netočna poročila čez mejo /.../ Če nuncij Pellegrinetti in osrednja cerkvena oblastva k vestem v 'Slovencu' molče in jih ne demantirajo, je to dokaz, da ne morejo ugovarjati in da so vesti resnične...⁵⁷

Nuncij se je večkrat jezil nad "begunci iz Julijske krajine", ki jih je imel za glavne tvorce protipapeških akcij kot so bile objave v slovenskem, jugoslovanskem in tujem časopisju, spomenice in referati na mednarodnih kongresih. Tako je premišljeval: "Res, doma [v Beogradu, op. avtorja] je dosti bolje kot pred leti, a moralna situacija ostaja enaka: bizantinski Vzhod in slovanski nacionalizem ne uspeta razumeti in ločiti Rima od papeža."⁵⁸ Iz svoje vzvišene pozicije in pomanjkljivih ter nezanesljivih informacij, ravno on kritičnih razmer ni mogel doumeti, kar je pravzaprav povsem pričakovano, saj le-teh – pri tem je ena od izjem Korošec – niso niti številni v stranki SLS in v slovenskem katoliškem časopisju. Celó najvidnejši predstavniki SLS so denimo v času diktature kritike Vatikana povezovali z režimom v Beogradu in vse težje so tudi uspeli z objavami v *Slovencu*. Kot piše Besednjak Janku Kralju:

Iz tega vidite, kako težko je delati z našimi katoličani. Prepričati jih, da je treba sv. Stolico javno kritizirati, ni prijetno in lahko delo. In vendar je v tem ključ vsake uspešne akcije za našo stvar. Šele ko se vzdigne katoliška javnost, se bo Pellegrinetti zbudil iz svoje klasične ravnodušnosti in brezbriznosti. Če se začne buniti

⁵⁶ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 12, 22. januar 1932; prim. Pirjevec, "Vatikanski arhivi".

⁵⁷ PANG 1133, Besednjak Engelbert, t. e. 8, a. e. 3/2, Poročilo E. Besednjaka in J. Bitežnika organizaciji v Julijsko krajino, Dunaj, 26. julij 1936; Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 284.

⁵⁸ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 12, 10. februar 1931.

katoliška javnost, bo prisiljen govoriti s Pijem XI. o naši manjšini. Doslej se je njegovo delovanje omejilo na to, da je protestiral radi člankov, ki so izšli v našo obrambo v 'Politiki' ali v 'Slovincu'. Proti nesrečnemu poročilu o zapriseganju duhovnikov v Gorici, ki jo je prinesel 'Slovenec', je protestiral pri Bauerju in Rožmanu. Da bi uporabil svojo res vplivno besedo pri Piju XI. v naš prolog, mu ne pade na pamet. K temu ga moramo prisiliti.⁵⁹

Seveda sama osebna vpletenost predstavnikov manjšine meče dvom v njihovo objektivnost, a poročila, ki dosledno opozarjajo na pomen verodostojnosti podatkov, kot tudi primerjava številnih dokumentov iz Besednjakovega arhivskega fonda (ali bolje rečeno arhiva krščanskosocialne organizacije) z dokumenti iz vatikanskih arhivov, celo glede tako prikritih in kontroverznih akcij kot sta bila prisilna odstopa nadškofa Sedeja in škofa Fogarja, pričajo o njihovi zanesljivosti.⁶⁰

Po smrti goriškega nadškofa Sedeja, ki se jo je interpretiralo kot posledico razočaranja, ker je moral vodstvo nadškofije prepustiti italijanskemu iredentistu, so se stopnjevale kritike proti "protislovanskemu" papežu, pri tem niso bili izjema niti katoliški časopisi, vključno s *Slovincem*. Ko so aprila 1932 v Državnem tajništvu izvedeli, da je Korošec, tesno povezan s časopisom *Slovenec*, v Rimu, je imel papež zanj pripravljeno vprašanje: "Ali še vedno mislite, da je Vatikan protislovanski?"⁶¹ Razlog za nesoglasja med Pellegrinettijem in Korošcem je bila torej tudi Koroščeva "podpora" tem kritikam, ki pa so se Pellegrinettiju zdele neutemeljene vsaj kar se tiče Sedejevega prisilnega odstopa, medtem ko je bil bolj v dvomih glede vatikanskega postopanja v primeru Fogarja.⁶²

Leta 1933 se je v korespondenci s Svetim sedežem Pellegrinetti izmikal ocenam o aktivnosti episkopata ter duhovščine tam, niti kaj je naredil ali naj bi naredil Sveti Sedež v Julijski krajini. Menil je, da so vsi protesti perfidno uporabljeni, da mečejo slabo luč na Sveti sedež in spodbujajo prestopanje iz Katoliške cerkve.⁶³ Ton je precej spremenil – resda v dnevniku, torej povsem drugačnem dokumentarnem viru – dobro leto kasneje: "Pogosto mislim o zadevi s Slovani v Italiji in nasilni raznarodovalni politiki, ki si jo želijo fašisti in njihove povezave v Vatikanu: težko se mi je pozicionirati med dvema nacionalizmoma v Italiji: jugoslovanski pritisk je uravnovežen z italijanskimi škofi v Istri in Mussolinijevo

⁵⁹ PANG 1133, t. e. 5, a. e. 3/1. Pismo Engelberta Besednjaka Janku Kralju, 14. julij 1934; Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 545.

⁶⁰ Glej: Pelikan, "Vizitacije v Julijski krajini", str. 318–319, 322–323.

⁶¹ Salmič, *Al di là di ogni pregiudizio*, str. 308.

⁶² Mithans, "Reprezentacije obmejnega področja", str. 349–350.

⁶³ AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 1209, 31, pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: "Ancora Istria e Santa Sede", Beograd, 8. avgust 1933.

vlado.⁶⁴ Očitno se je tudi zavedal povezanosti italijanskih škofov s fašističnim režimom in stopnjevanja pritiska na manjšino po podpisu Lateranske pogodbe. S strani administratorja goriške nadškofije Giovannija Sirottija predlagano koncentracijo gojencev iz semenišč v Kopru, Trstu, Poreču in Pulju v goriškem semenišču je odsvetoval tudi Pellegrinetti, ni mu namreč ušlo, da je bil Sirotti v vsej Jugoslaviji poznan kot "mangia slavi"^{65, 66} Nacionalizma, ki ju tolikokrat izpostavlja, je zanimivo "personificiral" v enem od prejšnjih zapisov, ko je jugoslovanski nacionalizem označil za "užaloščenega", v kontrastu s "hrupnim in veseljaškim" fašističnim nacionalizmom.⁶⁷

O "zadevi Fogar" je nuncija Pellegrinettija informiral šibeniški škof Girolamo Maria Mileta. Stvar je nuncija Pellegrinettija zaskrbelo: "To je nekaj, kar me moti in jutri bom o tem poročal kardinalu Pacelliju. Imam vtis, da so v Vatikanu preveč nepremišljeni zaradi strahu pred najslabšim in zaradi nerazumevanja določenih posledic."⁶⁸ Kljub odgovoru iz Državnega tajništva, je Pellegrinettiju ostal vtis – ki ga je znova "delil" le v dnevniku –

da je njegova [Fogarjeva, op. avtorja] odstavek [sic] kakor da bi jo vsilila vlada in da je škof v bistvu 'padel', ker je nasprotoval nasilnemu raznarodovanju med slovenskimi Istrani. Situacija je težavna: tudi zame boleča zaradi odmeva in posledic. Kaj bo sedaj počel četrti škof, ki bo moral imeti več sreče kot njegovi trije predhodniki?⁶⁹

Tri mesece kasneje pa mu je škof Rožman povedal, da se v Rimu strinjajo, da je bil vzrok za odstop Fogarja kardinal Rossi, ne Pizzardo, in da soglašajo, da je bil Fogar preveč drzen, prehitro vzklipljiv ter pogosto netaktičen.⁷⁰ Ni videti, da bi ta kot kaže vsaj do neke mere spremenjen pogled vplival na Pellegrinettijeve odnose s politiki v Jugoslaviji, prav tako pa je zelo malo verjetno, da se je o tem s kom pogovarjal, če pa že, k čemur napeljuje zadnji zapis, pa je bilo to zgolj izjemoma in se o tem ni razvedelo.

Zanimiv je pristanek Antona Korošca na sicer neizpeljano "povračilno" akcijo ob prepovedi rabe slovenščine v tržaških cerkvah, ki kaže kako daleč bi Korošec bil pripravljen iti v pomoč manjšini in pri tem celo zlorabiti svojo poli-

⁶⁴ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 14, 20. januar 1935.

⁶⁵ Tisti, ki "žre Slovane".

⁶⁶ Egon Pelikan, "Cerkvene razmere v Trstu in okolici med obema vojnama", *Studia Historica Slovenica* 14, št. 2 (2014), str. 585–586; S.R.R.S.S., A.A.E.E.S.S., Italia (III. Periodo), 866–867, 562, dok. št. 70.

⁶⁷ AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 1209, 31, pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: "Commenti alla nomina dell'Amministratore Apost. di Gorizia", Beograd, 19. november 1931.

⁶⁸ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 16, 20. oktober 1936.

⁶⁹ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 16, 28. oktober 1936.

⁷⁰ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 16, 27. januar 1937.

tično moč v škodo (italijanske) katoliške skupnosti in Cerkve. Besednjak je predlagal, da naj se iste represalije za italijansko manjšino uvedejo na otoku Krku:

Po daljšem premisleku se je odločil, da ugotovi moji prošnji. Prereševala sva vse podrobnosti nameravane represalije, pri čemer sem mu svetoval, naj se posluži natančno istih sredstev kakor Italijani v Julijski krajini. Najprej naj se vršijo v mestu Krku demonstracije za časa italijanske službe božje. Demonstranti naj vpijejo, da zahtevajo slovensko službo božjo v Trstu in v Benečiji. Nato naj pokliče policijski komisar k sebi italijanskega duhovnika in ga opozori, da izziva z italijanskimi pridigami in molitvami nemir med prebivalstvom. Pozove naj ga, naj prostovoljno ukine italijanski jezik v cerkvi, sicer da ne jamči za njegovo varnost. Komisar mora poskrbeti, da se italijanščina v resnici odpravi. Ko pridejo zastopniki italijanske vlade protestirat v Beograd, naj se delajo naši neumne in obljubijo, da bodo dali stvar preiskati. Med tem ostane italijanščina prepovedana. Preiskava naj se zavlačuje toda njene obljube morajo ostati le obljube in sicer toliko časa, dokler se ne popravijo nekatere cerkvene krivice v naših krajih. 'Vem' – je rekel Korošec – 'da bom imel zaradi tega sitnosti. Na glavo bom dobil Srebrniča in druge škofo. Pa naj bo!' Pozival me je, naj grem k načelniku vlade in ga pridobim za naš načrt. Da bi bile moje besede bolj prepričevalne, me je pooblastil, da smem govoriti s Stojadinovičem v njegovem imenu. Izjavim naj, da hoče Korošec zunanje ministrstvo celoma razbremeniti. Za dogodke na Krku prevzame samo on vso odgovornost. Ko prideta italijanski poslanik in Pellegrinetti protestirat v imenu rimske vlade in sv. Stolice, naj Stojadinović 'zvali krivdo na notranje ministrstvo'.⁷¹

Do tega sestanka s premierjem dr. Milanom Stojadinovičem ali kakršnegakoli poskusa realizacije te več kot kontroverzne demonstracije z nesigurnim rezultatom in gotovo še dodatnim konfliktom med Korošcem in Pellegrinettijem ni nikdar prišlo, saj je bil odlok tržaške kvesture o prepovedi pridiganja v slovenščini v Trstu po odstopu škofa Fogarja preklican, prav tako pa se je s Stojadinovičevo politiko približevanja Italiji nekoliko zmanjšal pritisk na hrvaško in slovensko duhovščino v Julijski krajini, predvsem pa premierjeva pripravljenost odobriti takšno dejanje.⁷²

⁷¹ PANG 1133, t. e. 8, a. e. 3/2. Poročilo E. Besednjaka organizaciji v Julijski krajini, brez datuma [okviren datume konec oktobra 1936, op. avtorja].

⁷² Pelikan, *Tajno delovanje*, str. 347.

Vpletenost Antona Korošca in nuncija Pellegrinettija v konkordatska pogajanja in potrjevanje konkordata

Kaže, da se je Korošec, kljub dolgoletnim izkušnjam, večkrat znašel v precepu ali kot duhovnik prioritarno zagovarjati interese Katoliške cerkve ali kot politik dati prednost državnim in narodnim koristim, prav tako pa je bil poseben izziv v politiki enakovredno zastopati slovenske in "jugoslovanske" interese, kar mu docela vendarle ni uspevalo, čeprav mu mojstrstva v tem nikakor ne gre odrekati. Kot zapriseženega monarhista ga je gotovo potrla politična konfinacija, v času katere pa je vendarle ohranil odnose s kraljem Aleksandrom. Mir in sidrišče zunaj razburkanosti političnih voda "beograjske čaršije" in politične omejenosti številnih njenih politikov, je iskal v C(c)erkvi. Tako naj bi bil po Krošljevem mnenju najhujši osebni udarec za Korošca, ko so ga jugoslovanski škofje obtožili krivde zaradi preklica ratifikacije konkordata,⁷³ kar si torej zasluži podrobnejšo obravnavo.

Na potek dolgoletnih pogajanj vse do ratifikacije konkordata med Kraljevino SHS /Jugoslavijo in Svetim sedežem so ključno vplivali interesi vlad ter ovire, ki so se pri tem pojavljale. Izpostaviti velja nujno po poenotenju in ureditvi verske zakonodaje Katoliške cerkve – v državi je bilo v veljavi kar šest različnih sporazumov oziroma državnih zakonov prevzetih iz prejšnjih sistemov –, želje vlad po povečanju mednarodnega ugleda Jugoslavije in okrepitvi Katoliške cerkve v boju proti komunizmu, pritisk Francije ter predviden posreden vpliv na rešitev narodnostnega vprašanja, predvsem hrvaško-srbskega spora, ki pa je imel kvečjemu nasproten učinek. Raznolike interference so povzročile dolgotrajnost pogajanj in ob neugodni politični situaciji po podpisu konkordata ponovno neobičajno dolg poskus potrditve s taktičnim zavlačevanjem jugoslovanske vlade. Slednje je prineslo tesno zmago v narodni skupščini, izbruh protestov proti konkordatu organiziranih s strani Srbske pravoslavne cerkve in politične opozicije, lačne prevzema oblasti, pa je onemogočil, da bi sporazum sploh prišel na dnevni red senata. Pri tem gre izpostaviti posledice vmešavanja ter pritožb jugoslovanskega episkopata, na kar so bile zlasti občutljive vlade, izkoriščali pa so jih politični nasprotniki, domnevno nasprotovanje Italije naj bi oviralo sklenitev konkordata vsaj pred rešitvijo rimskega vprašanja, zavračanje oz. indiferentnost do konkordata s strani Hrvatske seljačke stranke in majhna angažiranost SLS, najvplivnejših političnih predstavnic večinsko "katoliškega" dela države, pa je pod vprašaj postavljalo samo smiselnost sporazuma. Ključna za sam padec konkordata pa je bila konsolidacija celotne politične opozicije in

⁷³ Mithans, "Anton Korošec", str. 414; Janko Krošelj, "Borba za konkordat in dr. Korošec", *Zbornik Svobodne Slovenije* (Buenos Aires, 1966), str. 181, 199 (dalje: Krošelj, "Borba za konkordat").

predvsem deloma nepričakovano močan vpliv Srbske pravoslavne cerkve na političnem prizorišču, ki se je izkazala kot akter, ki ga vlada ni mogla zaobiti.⁷⁴

V svojih spominih Nikola Moscatello, tajni pogajalec za sklenitev konkordata in uslužbenec na jugoslovanskem poslaništvu pri Svetem sedežu, izraža razočaranje tako nad katoliško duhovščino,⁷⁵ HSS kot tudi nad SLS. Za slednjo je prepričan, da bi lahko bolj podprla Katoliško cerkev. Menil je, da je vodstvo – torej Anton Korošec – vse bolj pozabljajo duhovno in versko vsebino svojega programa ter tega podrejalo svojim trenutnim strankarskim in političnim interesom.⁷⁶ To distanciranje od konkordatskega vprašanja, tudi indiferentnost, ki resda ni bila tako izrazita kot na Hrvaškem, saj je nenazadnje nekdanja SLS kot del JRZ konkordat uradno podprla, gre razumeti tudi v luči pluralizacije znotraj katoliškega tabora z notranjimi konflikti, in zlasti za katoliško desnico prepoznanje marksistov oziroma komunistov kot hujše nevarnosti od "uklonitve" pred (na prvem mestu) Srbsko pravoslavno cerkvijo.⁷⁷

To taktiziranje vladnih oblasti, večkrat interpretirano kot neodločnost, je vzbudilo nekaj ostrih komentarjev nuncija v dnevniku januarja 1930, kjer vladi pripisuje nesposobnost v pogajanjih za sklenitev konkordata med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem. Pellegrinetti ni bil najboljše zapisan niti pri vladi, ne pri konservativnih ne pri liberalnih, deloma zaradi osebnega značaja – ni se zadrževal s kritikami celo "naravnih" političnih zaveznikov –, zlasti pri srbskih nacionalistih pa že zaradi "tradicionalnega" nezaupanja Vatikanu, in bi bil odnos mnogih enak pravzaprav do kateregakoli papeškega predstavnika. Nenazadnje je tudi kralj Aleksander leta 1933 zahteval, da se nuncija ne vključi v tajna konkordatska pogajanja.⁷⁸

Konkordatska pogajanja, ki so se prekinila leta 1925, so bila obnovljena v času vlade generala Petra Živkovića, ko je bil pripravljen nov kompromisni predlog besedila sporazuma za kar se je osebno zavzel kralj Aleksander. Kot opozarja dr. Kolar je zaradi političnih razmer iz druge polovice 1920-ih let in odnosa hrvaškega političnega vrha do urejanja pravnega položaja Katoliške cerkve s konkordatom Korošec spremenil stališče glede konkordatskega sporazuma. Ocenil naj bi, da priprava konkordata sproža prevelike napetosti in da politične

⁷⁴ Mithans, "Anton Korošec", str. 405–406.

⁷⁵ Moscatello je o hrvaški duhovščini menil: "Tako bi se lahko obnašal zgolj nekdo z jasnovidno napovedjo, da bo Jugoslavija kmalu propadla. Hrvatom je moralo zadoščati, da Cerkev ni na kakršenkoli način kompromitirala rešitve 'hrvaškega vprašanja'" (Fabijan Veraja, *Nikola Moscatello: savjetnik jugoslavenskog poslanstva pri Svetoj stolici: 'Uspomene' u svjetlu dokumenata: doprinos povijesti katolicizma u Jugoslaviji (1922.–1946.)* (Rim–Split, 2014), str. 121 (dalje: Veraja, *Nikola Moscatello*)).

⁷⁶ Veraja, *Nikola Moscatello*, str. 121.

⁷⁷ Mithans, *Jugoslovanski konkordat*, str. 307.

⁷⁸ Salmič, *Al di là di ogni pregiudizio*, str. 259; AAV, Arch. Nunz. Jugoslavia, 4, pismo Srebrniča Pellegrinettiju, Krk, 24. januar 1930.

razmere v državi niso zrele za takšno obravnavo katoliške skupnosti, zato naj bi podprl reševanje pravnega položaja Katoliške cerkve z notranjim zakonom, podobno kot je to bilo narejeno za večino ostalih priznanih veroizpovedi v državi. To je med škofi povzročilo veliko nezadovoljstva in odprlo vrsto vprašanj o Koroščevih resničnih motivih.⁷⁹ Škof Jeglič je Korošca na začetku januarja 1930 prosil za pojasnilo. Korošec mu je med drugim odgovoril:

Kar se tiče konkordata, sem ob eni priliki lanskega leta v prostem razgovoru, ko se ni šlo za konkordat, rekel Nj. V. Kralju, da mi se nismo zavzeli za konkordat, da ga ne bi držali, da bi radi tega prišlo do diplomatskih konfliktov, ki bi lahko imeli v državi sami najhujše posledice in da sem jaz radi tega za kratkoročno pogodbo ali modus vivendi. O kakih državnih zakonih – enostranskih – ni bilo govora. Pač pa sem izrecno rekel, da to ni mišljenje ne škofov, ne mojih političnih prijateljev, ampak osebno moje. Mislim tudi danes, da je moje mišljenje upravičeno.⁸⁰

Škofu je to pojasnilo zadoščalo, kot je zapisal, se mu je "kamen od srca odvalil."⁸¹

Ni dvoma, da je bil Korošec kot katoliški duhovnik na mestu notranjega ministra v ključni fazi potrjevanja konkordata pet let kasneje oseba, na katero se je Vatikan posebej zanašal. Vendar je nuncij Pellegrinetti imel zaradi osebnih konfliktov z njim tudi pri tem vprašanju, tj. Koroščevi podpora konkordatu, nekaj pomislekov. Dvomil je namreč, da bo zahteve in pričakovanja Katoliške cerkve postavil kot prioriteto pred državno politiko in osebnimi koristmi.⁸²

Stališče Svetega sedeža je bilo jasno že novembra 1935: če konkordat ne bo ratificiran, se bo Korošec znašel v težavah, pojavljajo se tudi "priporočila", da naj se v tem primeru od Korošca zahteva, da izstopi iz koalicije,⁸³ a bi težko rekli, da se je temu kasneje tudi dejansko uklonil, kljub začasnemu umiku v senat med leti 1939 in 1940.⁸⁴

Pri Svetem sedežu in v nunciatu v Beogradu so pričakovali, da bo kot "katoliški" minister najbolj aktivno podpiral ratifikacijo konkordata. Pohvaljen je bil za hiter podpis konkordata. Kljub temu je nuncij Pellegrinetti novembra

⁷⁹ Kolar, "Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja", str. 199.

⁸⁰ *Jegličev dnevnik*, str. 1037 [7. januar 1930].

⁸¹ Ibid.

⁸² S.R.R.S.S., A.A.E.E.S.S., Jugoslavija, 96, 63, poročilo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: "Per onorificenza ad Antonio Korosec Sac. D diocesi di Maribor. Ministro dell'Interno in Jugoslavia", Rim, 8. oktober 1935.

⁸³ Moscatello je dal Državnemu tajništvu nekaj predlogov, ki jih je pozneje Pacelli sprejel in dopolnil: /.../ 5. od ministra Korošca zahtevati, da če vlada ne bo storila vse za ratifikacijo konkordata, kot duhovnik ne more biti še naprej član koalicije (S.R.R.S.S., A.A.E.E.S.S., Jugoslavija, 96, 63, pogovor med Pacellijem in Moscatellom, zadeva: "Colloquio con Mgr. Moscatello", 12. november 1935).

⁸⁴ Prim. Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 95.

Podpis konkordata med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem, 25. junija 1935; od leve proti desni: dr. Auer, msgr. Pizzardo, kardinal Pacelli, msgr. Moscatello, poslanik Simić (Muzej novejšje zgodovine Slovenije, SL 12771)

1935 pri podajanju mnenja v zvezi s častnim imenovanjem Korošca za apostolskega protonotarja, kar je predlagal mariborski škof Ivan Jožef Tomažič, naziv pogojeval z ratifikacijo konkordata.⁸⁵ Očitno se nuncij Pellegrinetti le ni mogel otresti osebnih pomislekov o Korošču.

Korošec je januarja 1937, v politično občutljivem času t. i. konkordatske krize, v imenu vlade, ko je ob Stojadinovičevi odsotnosti nadomeščal zunanjega ministra, podpisal protestno pismo zoper Pellegrinettijevo udeležbo na jugoslovanski škofovski konferenci. Poslal je ta telegram:

Apostolski nuncij ni bil nikoli povabljen. Njegove navzočnosti ne želijo niti škofje niti vlada. Vlada zavrača naravo nuncijskega cerkvenega poslanstva, ki bi presegala diplomatsko. Če ima tako cerkveno poslanstvo, kakšno je? In kje so njegove meje? /.../ Vlada takšnega posredovanja ne želi, še posebej, ko so na mizi vprašanja, ki močno vplivajo na našo notranjo politiko.⁸⁶

⁸⁵ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 63, poročilo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: "Per onorificenza ad Antonio Korosec Sac. D diocesi di Maribor. Ministro dell'Interno in Jugoslavia", Rim, 8. oktober 1935.

⁸⁶ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 64, telegram Antona Korošca o udeležbi nuncijskega Pellegrinettija na

V korespondenci med Državnim tajništvom, nuncijem Pellegrinettijem in po pogovoru z Nikolo Moscatellom zasledimo začudenje, saj naj bi bila udeležba apostolskih nuncijev na škofovskih konferencah nekaj povsem običajnega, delovanje apostolskega nuncija namreč ni samo diplomatsko, ampak tudi cerkveno – tudi zunanji minister Ninčič je leta 1926 priznal funkcijo nuncija kot apostolskega delegata, ki spremlja delovanje Katoliške cerkve –, prav tako je bil nuncij Pellegrinetti vabljen in sodeloval na škofovskih konferencah vse od leta 1923 in to, po njihovem mnenju, s koristnimi rezultati. Pellegrinetti pa se je tudi spraševal, zakaj mu vlada pripisuje namere, ki jih nikdar ni imel.⁸⁷ Bolj kot sam ponovni konflikt med morda najvidnejšima katoliškima akterjema v Jugoslaviji, izstopa sam čas te Koroščeve intervencije: Srbska pravoslavna cerkev s patriarhom Varnavo na čelu in politična opozicija sta namreč ravno takrat pričeli intenziven "boj" proti ratifikaciji konkordata.⁸⁸

Korošec v času po podpisu konkordata ni nikdar odkrito nastopil proti konkordatu, medtem ko je dal vedeti, da zagovarja sklenitev konkordata, uradno pa je – menda v dobro konkordata – ostajal neopredeljen. Januarja 1937 je pisal rektorju mariborskega semenišča, da naj opozori prijatelje naj se ne navdušujejo preveč nad konkordatom, kar mariborski škof Tomažič v korespondenci z nuncijem Pellegrinettijem pospremi z dopisom, da bo pisal Korošču, naj pri konkordatu vztraja.⁸⁹ O tem nejasnem Koroščevem stališču zvemo nekaj več iz pisma nuncija Pellegrinettija državnemu tajniku Pacelliju v začetku februarja 1937, ki naslovi tudi namigovanja o povezavi Korošča s konkordatom, ki so se pojavljala v javnosti, ko so se protikonkordatske kritike že zaostrovale. Korošec je omenil, da ga obtožujejo, da je sestavljal konkordat, čeprav pri tem ni imel nobene vloge, kar je potrdil tudi nuncij.⁹⁰ Pellegrinetti je nekoliko sarkastično komentiral zadevo: "G. Gunčević je povedal msgr. Bertoliju, da se zdi, da je položaj ministra Korošča omajan: obtožujejo ga, da je sestavljal in si želel konkordata! Če je to napaka, je popolnoma nedolžen."⁹¹

Korošec je nekoliko dvomil o izidu, saj je konkordat prešel v roke skupščine, na katero vlada JRZ ni imela polnega vpliva, poleg tega pa so bili poslanci skoraj vsi Srbi, "nezmožni spregledati atavistične bizantinske zarote proti

škofovski konferenci, 13. januar 1937.

⁸⁷ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 64, pismo Pacellija Pellegrinettiju, 4. februar 1937; S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 64, poročilo Pellegrinettija Pacelliju, Beograd, 15. januar 1937; PANG 1133 Engelbert Besednjak, t. e. 12, a. e. 3/8, Dopis [iz Poslaništva Kraljevine Jugoslavije pri Svetem sedežu, op. avtorja] naslovljen na Antona Korošča, Rim, 19. januar 1937.

⁸⁸ Poleg nekaterih drugih verskih skupnosti v Jugoslaviji, denimo Starokatoliške cerkve, so proti konkordatu nastopili tudi ruski emigranti pravoslavne vere ter predstavniki Anglikanske cerkve (Veraja, *Nikola Moscatello*, str. 124).

⁸⁹ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 16, 10. januar 1937.

⁹⁰ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 65. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, 1. februar 1937.

⁹¹ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 16, 21. februar 1937.

papežu".⁹² Lahko, da je Korošec že takrat daljnovidno predvideval, da bo konkordat težko ratificirati in mišljenja, da naj bi bilo primerneje odnose med državo in Katoliško cerkvijo urediti mimo konkordata, ni nikdar spremenil, a o tem v javnosti tudi ni nikdar govoril. Nasprotno, sploh po incidentu imenovanem "krvava litija", ko je policija intervenirala na nedovoljeni pravoslavni procesiji po Beogradu v podporo ozdravitvi patriarha Varnave, se ni znebil vtisa, da je najodgovornejša oseba, ki nekatoliškemu prebivalstvu vsiljuje pravni sporazum z Vatikanom, ki naj bi škodil vsem drugim verskim skupnostim, porušil versko enakopravnost in močno obremenil državno blagajno. Očitki ne vzdržijo, kar naj bi bila interna zadeva urejanja pravnega statusa Katoliške cerkve, se je izkoristilo v politične namene in dejansko preprečilo katolikom pridobiti privilegije, ki so jih uživali srbski pravoslavci. Zakonski predlog h konkordatu, ki je zagotavljal vsem drugim priznanim veroizpovedim, da lahko zase zahtevajo vse pravice, ki bi jih s konkordatom dobila Katoliška cerkev, če jih še ne uživajo, pa bi lahko predstavljal ob umanjkanju medverskega zakona realnejšo podlago za enakopravnost vseh (priznanih) verskih skupnosti.⁹³

Korošec je kot notranji minister vodil tudi državno cenzuro tiska. Vlada se je zaradi zmanjšanja konfliktov odločila prepovedati vsakršno objavljane član-
kov o konkordatu brez posebnega dovoljenja, kar je veljalo tudi za izjave ško-
fovske konference.⁹⁴ Premier Stojadinović je kasneje pojasnil nunciju Pellegrinetti, ki je izrazil kritiko na takšno ravnanje, da kampanje SPC v takšni obliki in razsežnostih ni pričakoval in priznal, da je s popolno cenzuro storil napako.⁹⁵

Nuncijeve slutnje so se v sklepni fazi torej izkazale za vsaj deloma pravilne. Korošec je osebno preklical predložitev konkordata v ratifikacijo v senatu, kar v njegovem odnosu do konkordata tudi odpira ključno dilemo. Ta poteza je kljub temu bolj kot dvome v njegovo (načelno) podporo konkordatu vzbudila očitke, s strani predstavnikov Katoliške cerkve tudi zgražanja, da kot duhovnik daje prednost politični karieri in da tako ni dovolj storil za zaščito konkordata. Nuncij Pellegrinetti pa naj bi Korošca celo obtožil, da je kot najvplivnejši katoliški politik v državi glavni krivec za odpoved konkordata.⁹⁶ Enak vtis, ki ga je sigur-

⁹² SS.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 65. Pismo Pellegrinettija Pacelliju, 1. februar 1937.

⁹³ Glej: Salmič, *Al di là di ogni pregiudizio*, str. 571–577; Mithans, *Jugoslovanski konkordat*, str. 34, 101–102, 335–337; Ivan Mužić, *Katoliška crkva u Kraljevini Jugoslaviji* (Split, 1978), str. 185–190.

⁹⁴ Krošelj, "Borba za konkordat", str. 199–200; Arhiv Jugoslavije (AJ), 37 Milan Stojadinović, 46 Prepiska sa ministrima (1935–1939) – notranji ministri. Pismo Korošca Stojadinoviću, Beograd, 8. januar 1937; S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 64, prepis telegrama Korošca Stojadinoviću, 15. januar 1937; S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 65, pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: "Colloquio col Ministro Presidente. Concordato", Beograd, 25. februar 1937.

⁹⁵ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 64, prepis telegrama Korošca Stojadinoviću, 15. januar 1937; S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 65, pismo Pellegrinettija Pacelliju, zadeva: "Colloquio col Ministro Presidente. Concordato", Beograd, 25. februar 1937.

⁹⁶ Kolar, "Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja", str. 200; prim. AAV, Archivio di Prefettura,

no v večji meri pomagal ustvariti ravno nuncij, pa so imeli tudi v Državnem tajništvu, kjer jim Korošec že prej ni vzbujal dosti zaupanja: "Tudi za Korošca velja 'politique d'abord'."⁹⁷ Hkrati pa se je državni tajnik Pacelli dobro zavedal antipatije med Korošcem in Pellegrinettijem: "Nuncija ne mara, ker ga je kritiziral."⁹⁸

Paolo Bertoli, začasni vodja nunciature po Pellegrinettijevem imenovanju za kardinala 16. decembra 1937, je komentiral Koroščevo izjavo o odpovedi konkordata z dne 29. decembra 1937 z besedami, da je žalostno, da je ravno katolik, še več, duhovnik, zadal udarec ne le že podpisanemu konkordatu, ampak samemu načelu zakonov Katoliške cerkve, kar da žal sodi v miselnost Srbov in njihovih navad.⁹⁹ Njegovo dejanje je označil za pilatsko gesto, saj naj bi "iz strahu ali zavoljo ugajati razjarjenim srbskim popom prostovoljno privolil v igranje nepohvalne vloge grobarja svete pravice Katoliške cerkve in njene svobode," za kar po njegovem mnenju ni moč najti dovolj nujnih političnih razlogov.¹⁰⁰

Podobno kot Paolo Bertoli je Koroščevo dejanje kot neprimerno za katoliškega duhovnika označil kardinal Pellegrinetti. V odpovedi je videl kapitulacijo vlade pred SPC in bil srečen, da je pred tem dogodkom odšel iz Beograda, čeprav je zaradi takšnega razpleta – propada njegovega petnajstletnega dela – trpel. "Minister Korošec (katoliški duhovnik!) sporoča, da je bil konkordat umaknjen iz dnevnega reda, in to ne samo sedanj, ampak tudi prihodnji! Kakšna kapitulacija vlade pred sovražno kampanjo srbske cerkve. In Sveti sedež! Na srečo sem odšel: vendar trpim."¹⁰¹ Ta dnevniški zapis o Korošču je datiran dne 21. januarja 1938 in kaže na splošno razočaranje nad razmerami in politiko v Kraljevini Jugoslaviji.

V zvezi s Koroščevo izjavo je Paolo Bertoli pisal mariborskemu škofu Tomažiču, da naj Korošca obvesti, da je bil njegov govor vreden vsakršne obsodbe.¹⁰² Korošec je nadrejenemu škofu pojasnil, da besedilo govora o konkordatu pred finančnim odborom narodne skupščine ni izvirno ne v *Katoliškem listu* (z dne 27. januarja 1938) ne v *Slovincu* (z dne 9. februarja 1938), niti ni govora nihče zapisal. Za to potezo se je odločil, ker pravoslavci, ki so nasprotovali konkordatu, naj ne bi verjeli, da je ta akt umaknjen z dnevnega reda in iz nadaljnje obravnave. V "zagovoru" je izpostavil:

Diari del card. Pellegrinetti, št. 17, 21. januar 1938.

⁹⁷ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 64, izhodišča in zapisnik sestanka z Nikolo Moscatellom na Državnem tajništvu, 4. februar 1937.

⁹⁸ Ibid.; Kolar, "Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja", str. 200.

⁹⁹ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 66, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "Il Concordato al bando", Beograd, 20. januar 1938.

¹⁰⁰ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "La lotta contro il Concordato. I Popi non mollano", Beograd, 27. januar 1938.

¹⁰¹ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 17, 21. januar 1938. Podatek o izključenosti novih predlogov konkordata, je Korošec zanikal.

¹⁰² S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 66, pismo Bertolija škofu Tomažiču, Beograd, 5. februar 1938.

Zato ker sem bil večkrat od mnogih vprašan, kot 'človek vreden zaupanja', na kakšen način se stvari odvijajo, sem sklical finančni odbor in jih poskušal prepričati, da za vlado Stojadinovića, Korošca in Spaha po prvem porazu /.../ ne bi bilo več politično primerno v katerikoli obliki izpeljati konkordata. Če konkordat ne bo odpovedan, bo to brez dvoma povzročilo nove in odločne nemire. /.../ Nikakor nisem razmišljal in niti nisem hotel reči, da konkordata od vsega začetka nismo hoteli, niti nisem zanimal, da bo Kraljevina Jugoslavija ob svojem času sklenila sporazum s Svetim sedežem. Hotel sem torej razložiti svoje osebno /kar sem izrecno poudaril/ mnenje in prepričanje, in seveda to, da sedaj vlada Stojadinović–Korošec–Spaho konkordata ne more več izročiti v javnost, ker če bi to naredili, bi takoj spet povzročili ostrejšo bitko med vsemi politiki in drugimi nestrpnimi nasprotniki. Še to mi preostane, kar moram povedati, današnji beograjski režim je pozitivno naklonjen tako vsem zakonsko priznanim veroizpovedim v kraljevini kot posebno Katoliški cerkvi, in ima tako resen namen ostati z Vatikanom v najboljših možnih odnosih.¹⁰³

Pismo na nunciaturu je škof sklenil z besedami:

Potem ko sem po vesti posredoval to, kar je bilo prej napisano, zagotavljam, da so zadeve takšne, kot smo jih obrazložili. Stanje, ki je nastalo, je izredno škodljivo, ne toliko za slovensko ljudstvo, ampak na splošno za blaginjo ljudi, če sedaj izpade, da je minister Korošec prišel v spor s Katoliško cerkvijo, saj tako ne bi mogel več plodno delovati kot minister v Kraljevini Jugoslaviji.¹⁰⁴

Očitno je ta zagovor na opomin ordinarija ob (morebitnem) kršenju svoje dolžnosti do rezidence, škofa Tomažiča zadovoljilo.

Sveti sedež je sredi februarja 1938 poslal jugoslovanski vladi aide-mémoire, ki v glavnem povzema protestno noto nuncija Pellegrinettija z dne 25. novembra; 1937. Cinično so okrcali vlado, da se ne more izgovarjati, da je bilo vprašanje konkordata obravnavano prehitro ter da ni imela časa sprejeti ustreznih odločitev. Konkordatska pogajanja so namreč trajala več kot deset let, "kar je izjemen, če ne edinstven primer v analih diplomacije",¹⁰⁵ od podpisa konkordata do njegove odpovedi pa dodatni dve leti in pol.

S Koroščevo obrazložitvijo izjave o preklicu konkordata Bertoli ni bil povsem zadovoljen, saj je menil, da bi kot notranji minister lahko in kot katoliški duhovnik moral prepričati širjenje napačnih informacij. Izpostavil je tudi, da če

¹⁰³ S.R.R.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo škofa Tomažiča apostolski nunciaturom v Beogradu, Maribor, 16. februar 1938.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 17, 21. 1. 1938, 9. februar 1938.

konkordata ni bilo mogoče ratificirati, je to zato, ker je vlada prelomila svojo svečano obljubo, ki jo je dala ob podpisu sporazuma, s tem, ko je, ne da bi obvestila drugo stranko, tj. Sveti sedež – kar sigurno ni bila posebej modra odločitev – popustila pred Srbsko pravoslavno cerkvijo, čeprav se Katoliška cerkev ni vmešavala v sklepanje sporazumov z drugimi verskimi skupnostmi.¹⁰⁶ Korošec je odvrnil, da mu je zelo žal, da je užalostil svetega očeta ter obljubil, da bo vlada, čeprav konkordata ni več mogoče ratificirati, našla način, da bo katolikom zagotovila njihove pravice. Na to je Bertoli odgovoril, da Sveti sedež te obljube posluša že vrsto let, a se nanje ni odzval. Sedaj pa se je Sveti sedež znašel v situaciji, da je obvezan, da prekrine ta molk.¹⁰⁷ Poročilo je sklenil z besedami: "Kljub argumentom, ki jih je podal, da bi pojasnil svojo izjavo, je vsaj priznal krivdo."¹⁰⁸ Korošču naj bi posredovali, da papež ni le užaloščen, ampak tudi ponižan: "Imenovali smo vas za duhovnika: ipsi autem spreverunt." Novi apostolski nuncij v Kraljevini Jugoslaviji Ettore Felici je julija 1938 pokazal več razumevanja za vladno odločitev oziroma podane razloge za padec konkordata. Stojadinović mu je dejal, da so po sprejemu konkordata, ko je bila najbolj potrebna pomoč katolikov, ti izkazali indiferentnost, nekateri tudi sovražnost, zato so se odločili, da bodo počakali, da se bo situacija umirila. Premier je še zagotovil, da bo v tem času Katoliška cerkev od vlade dobila več kot bi z ratifikacijo konkordata.¹⁰⁹ Na podlagi tega pogovora je nuncij Felici delno spremenil svoje mnenje in odpoved konkordata sprejel kot žalostno, a nujno politično potezo.¹¹⁰

Korošec naj bi sumil, da niti med škofi ni bilo popolne podpore konkordatu, na čelu s sarajevskim nadškofom Šaričem.¹¹¹ Za sam razplet pa je bila pomembna odločitev nadškofa Štepinca 15. februarja 1938, da zavrne prošnjo za dovoljenje za protestna zborovanja zoper odpoved konkordata; katoliške vernike je raje pozval k molitvi.¹¹² S tem se ni strinjal državni tajnik Pacelli:

¹⁰⁶ S.R.R.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "La lotta contro il Concordato. I Popi non mollano", Beograd, 27. januar 1938; S.R.R.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "Il colloquio col ministro Korošec", Beograd, 23. februar 1938; prim. AJ, 372 Poslanstvo Kraljevine SHS pri Sveti Stoli u Rimu, 14, Aide-Memoire Svetega sedeža vladi Kraljevine Jugoslavije, Vatikan, 15. februar 1938; S.R.R.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "Dichiarazione di Korošec contro il Concordato – Passi fatti e da farsi", Beograd, 19. februar 1938; S.R.R.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, transkripcija članka iz *Osservatore Romano*, 19. 2. 1938.

¹⁰⁷ Glej: S.R.R.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "Il colloquio col ministro Korošec", Beograd, 23. februar 1938; prim. S.R.R.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "Dichiarazione di Korošec contro il Concordato – Passi fatti e da farsi", Beograd, 19. februar 1938.

¹⁰⁸ S.R.R.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "Il colloquio col ministro Korošec", Beograd, 23. februar 1938.

¹⁰⁹ S.R.R.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Felicija Pacelliju, zadeva: "Arrivo a Belgrado. Visita al Capo del Governo. Concordato", Beograd, 14. julij 1938.

¹¹⁰ S.R.R.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Pacellija Bertoliju, Vatikan, 27. februar 1938.

¹¹¹ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 16, 14. oktober 1936.

¹¹² Glej: Stella Alexander, *The triple myth: a life of archbishop Alojzije Stepinac* (Boulder, 1987), str. 37

Če je g. Stepinac dejansko verjel, da bi s protesti hrvaški katoliki še bolj dokazali svojo ljubezen in popolno vdanost Katoliški cerkvi in svetemu očetu, se tako absolutna in splošna prepoved ne zdi primerna. Tudi pod predpostavko, da vlada ne bi dovolila protestov, ostaja nedotaknjena dolžnost in pravica katoliških Hrvatov do protesta proti storjenim krivicam.¹¹³

Resnosti situacije s protesti po celi Srbiji, ekskomunikaciji pravoslavnih poslancev, ki so v narodni skupščini glasovali za konkordat in izločitev iz vladne stranke JRZ vseh, ki so glasovali proti, ob sporu, ki bi po mnenju nekaterih lahko privedel celo do državljanske vojne,¹¹⁴ se očitno bodisi niso zavedali bodisi so jo podcenjevali.

Kardinal Pacelli kot tudi predstavniki na nunciatu v Beogradu torej niso zagovarjali popolne "politike mirne poti", ki jo je izbral jugoslovanski katoliški episkopat v času protestov – zaradi že omenjene državne cenzure tiska so bili pri tem tudi omejeni – ter neposredno po odpovedi konkordata.¹¹⁵ So pa škofje svoje nezadovoljstvo odločno izrazili na škofovski konferenci v maju 1938 v izjavi za javnost, za duhovnike ter v poslanici vernikom.¹¹⁶ Posebno protestno pismo so poslali tudi Stojadinoviću. V izjavi za duhovnike so med drugim zapisali, da obžalujejo, da je minister, katoliški duhovnik, podal izjavo o preklicu konkordata.¹¹⁷ Jošku Krošlju naj bi Korošec priznal, da je bila ta kritika škofov zanj najhujši politični udarec, kar jih je dobil v življenju. Škofje iz drugih delov države so si tudi težko predstavljali domet in obseg protestov, saj se je večina protestov odvijala v Beogradu in drugih srbskih mestih.¹¹⁸ Nekoliko v tolažbo mu je lahko bilo, da podpore slovenskih škofov ni izgubil.

Pellegrinetti je misli mesec dni pred odhodom iz Jugoslavije so nekakšen rekvjem konkordatu: "Vse je v redu, a počutim se žalostnega. Konkordat, petnajstletno delo, 'umira', in nič ne morem storiti, da bi ga rešil. Tu se počutim slabo in Hrvati me ne marajo kaj dosti, ker nisem zavzel strani. Konec torej siv.

(dalje: Alexander, *The triple myth*); "Pomirjevalen razglas nadškofa dr. Stepinca z ozirom na konkordat", *Slovenec*, 15. 2. 1938, št. 37a, str. 2.

¹¹³ S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Pacellija Bertoliju, Vatikan, 27. februar 1938.

¹¹⁴ Mithans, *Jugoslovanski konkordat*, str. 321, 336.

¹¹⁵ Glej: S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 66, pismo Pellegrinetti ja Pacelliju, zadeva: "Governo, Vescovi e questione religiosa. Colloquio del Nunzio col sig. Stojadinovic", Beograd, 18. november 1937; S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Pacellija Bertoliju, Vatikan, 27. februar 1938; S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "I Vescovi cattolici e il concordato. Conferenza episcopale", Beograd, 11. marec 1938.

¹¹⁶ Glej: S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Bertolija Pacelliju, zadeva: "I Vescovi cattolici e il concordato. Conferenza episcopale", Beograd, 11. marec 1938; AAV, Arch. Nunz. Jugoslavija, 1209, 9, izjava škofovske konference za javnost, Zagreb, 7. maj 1938; Alexander, *The triple myth*, str. 37–38.

¹¹⁷ AAV, Arch. Nunz. Jugoslavija, 1209, 9, pismo Pacellija Bertoliju, 21. maj 1938; S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, poslanica škofov vernikom, Zagreb, 4. maj 1938.

¹¹⁸ Krošelj, "Borba za konkordat", str. 198–199.

In danes je dan mrtvih."¹¹⁹ Nekaj več optimizma je zaznati ob njegovem dejanskem odhodu decembra 1937:

In tako sem prečkal mejo po petnajstih letih in petih mesecih. Dolga misija, polna preobratov, laži in muk, z redkimi oazami veselja, v beograjskem okolju, kjer pri-
dih Bizanca ustvarja oviro zaupanju, če ne kar silno in nespravljivo sovraštvo. /.../
Toda Jugoslavija s tem, kar sem naredil in trpel, bo vedno v moji duši. Čutim, da je
ob odhodu velik del mene pokopan tam.¹²⁰

Sklep

Ključna razhajanja med Korošcem in Pellegrinettijem lahko strnemo v tri sklope: Koroščevo politično delovanje in Pellegrinettijevo neodobravanje programa SLS, ki ga je ocenjeval kot preveč zavarovanega v partikularistične interese Slovencev kar naj bi škodilo povezovanju katolikov na ravni celotne države, Koroščeva kritika politike Svetega sedeža do slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini ter neizpolnjena pričakovanja v času potrjevanja konkordata.

Pellegrinettijevo mnenje, da je Korošec lastnim in političnim koristim dajal prednost pred interesi Katoliške cerkve, je bila tudi osnova za vse napetosti med akterjema, v medosebni konflikt pa se razvije leta 1928 ob sprejemanju zakona o agrarni reformi v času Koroščevega vodenja vlade. Ob "zadnjem konfliktu" med nuncijem Pellegrinettijem in Korošcem je izstopala Koroščeva izjava, v kateri je osebno odpovedal možnost ratifikacije konkordata v senatu, kar je Pellegrinetti – takrat že kardinal v Rimu – ostro obsodil in ni sprejel nobene-
ga izgovora. Tu opazimo podoben modus operandi kot leta 1928, ko je Korošec škofu Jegliču izrecno povedal, da je zagovarjal suvereniteto države pred interesi Katoliške cerkve. Devet let kasneje je znova prevzel pobudo, ponovno ignoriral vrh Katoliške cerkve, in po njegovem mnenju z namenom pomiritev razmer v državi podal izjavo v imenu vlade, zaradi katere se je nato moral zagovarjati pred škofom zaradi suma kršitve kanonskega prava. Dejansko je bil na tisti točki sprejem konkordata že domala nemogoč, očitki proti Korošču pa v glavnem neupravičeni. Na podlagi tega bi lahko sklepali, da je Korošec čutil večjo odgovornost do države oziroma svojih sorojakov in sodržavljanov kot do Katoliške cerkve. Na dvome Korošča v vsaj nekatere predstavnike Katoliške cerkve in splošno politiko Svetega sedeža je gotovo pomembno vplival odnos do slovenske in hrvaške manjšine v Italiji, katero je Korošec ves čas spremljal in

¹¹⁹ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 16, 2. november 1937.

¹²⁰ AAV, Archivio di Prefettura, Diari del card. Pellegrinetti, št. 16, 6. december 1937.

podpiral na različne načine. Tudi glede tega z nuncijem nista našla skupne besede, saj je ta že po službeni dolžnosti moral zagovarjati odločitve vrha Katoliške cerkve. Predvsem iz njegovih dnevniških zapisov pa opazimo, da so se sumi v neprimerne odločitve in ravnanja italijanskih škofov ter tvorcev politike Svetega sedeža pojavili tudi pri Pellegrinetti. Da bi bil nuncij Pellegrinetti obveščen o prisilnem odstopu nadškofa Sedeja, je po dostopnih podatkih malo verjetno in torej kaže, da je bil – neposredno s strani papeža – zaveden. Da se pripravlja Fogarjev "odstop" pa je bil tudi sam seznanjen že leta 1934 in si ni zatiskal oči pred resničnimi razlogi v ozadju.

Vsekakor Pellegrinetti in Korošec nista odnosov nikdar zgladila, tenzije med njima pa so imele določene posledice tudi v strukturah Katoliške cerkve in na političnem parketu v Jugoslaviji in širše: pri Svetem sedežu je Korošec tudi ob Pellegrinettijevi "pomoči", še bolj pa kot posledica lastnih odločitev, takorekoč postal *persona non grata*, česar se tudi vse do smrti, pred katero je sprejel še nekaj kontroverznih političnih odločitev zlasti na mestu ministra za šolstvo,¹²¹ ni znebil, četudi je Pellegrinettijev naslednik, nuncij Ettore Felici, pokazal nekaj več razumevanja za kompleksno politično in medversko situacijo v letih 1937–1938 kot njegova predhodnika.¹²²

Gašper Mithans

ANTON KOROŠEC AND THE APOSTOLIC NUNCIO ERMENEGILDO PELLEGRINETTI

Political Catholicism, Minority Issues, and the Concordat between the Holy See and the Kingdom of Yugoslavia

SUMMARY

The article discusses some key political problems in Slovene and Yugoslav history through the relationship between Anton Korošec, a Catholic priest and

¹²¹ Glej: Godeša, *Čas odločitev*.

¹²² S.RR.SS., AA.EE.SS., Jugoslavija, 96, 67, pismo Felicija Pacelliju, 14. julij 1938.

one of the most prominent Slovene and Yugoslav politicians, and Ermenegildo Pellegrinetti, the apostolic nuncio to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia (1922–1937). The analysis of the nuncio's (for the large part unpublished) diary and archival sources from the Vatican archives, the Archives of Yugoslavia, and the Regional Archives Nova Gorica presents contextualised personal insights into the politicization of the Catholic Church and the activities of Catholic parties, including the understanding of nationalism(s), the attitude of the Italian authorities and the Holy See towards the Slovene and Croatian minorities in Italy and their rebellious actions, as well as the failed attempt to ratify the Concordat agreement between the Kingdom of Yugoslavia and the Holy See.

Divergences and consequent conflicts over these issues represent, despite many common goals, the core of the relationship between perhaps the most influential Catholic actors in the country. Pellegrinetti did not approve of (some) Korošec's political activities, assessing the program of the Slovene People's Party as blinded with the Slovene particularistic interests, believing that the party's agenda had a disintegrating effect on Catholics across the country. He assessed that the high political profile of Anton Korošec was an opportunity for the clergy and the Catholic Church to gain more influence in the political field, while also presenting a danger that political opponents would become due to disagreement with the clergy also religious opponents. Pellegrinetti's general view on Korošec was that he gave priority to his personal and political interests over the interests of the Catholic Church, which developed into a conflict over the Agrarian Reform Act in 1928 when Korošec was leading the government. A parallel can be found in so-called concordat crisis, when Korošec gave a statement, in which he personally renounced the possibility of ratifying the Concordat in the Senate, which Pellegrinetti – then already a cardinal in Rome – strongly condemned and refused to accept any justification for the action. The *modus operandi* was very similar to the issue over the Law on Agrarian Reform, when Korošec explicitly told Bishop Jeglič that he was defending the sovereignty of the state against the interests of the Catholic Church. In order to resolve the crisis, which according to some interpretations could even lead to a civil war, Korošec was again prepared to step up, knowing that this would provoke criticism from the hierarchy of the Catholic Church. The fact that the adoption of the Concordat at that moment was practically impossible and a risk that most likely no politician would be willing to take, was of no relevance for the critics. However, the government could have acted more wisely, as it did not consult the Holy See, the second party, on their decision. Korošec's actions give us a strong argument that, at least in some important decisions and pressing situations, he felt a greater responsibility to his fellow citizens – and Slovenes outside Yugoslavia – than to the Catholic Church. Doubts or disapproval

over the policy of the Holy See and especially concerning the support of the fascist regime by some Italian bishops ignoring or even endorsing the forced assimilation of the Slovene and Croatian minorities in Italy certainly influenced Korošec's opinion and attitude towards the Holy See and its representatives. Korošec, after all, constantly monitored and provided financial and political support to the minorities. There was no chance to find a common ground with the nuncio on this issue, as Pellegrinetti had to publicly defend the decisions of the hierarchy of the Catholic Church *ex officio*. However, we can see from his diary that Pellegrinetti also had doubts about the appropriateness of the decisions and actions of the Italian bishops and even the Holy See. In the case of the "resignation" of the Archbishop of Gorizia Sedej, he even inquired about the matter personally with the Pope, while he clearly – privately – expressed his doubts over the appropriateness of the forced resignation of the Bishop of Trieste-Capodistria Fogar.

We can assert that Ermenegildo Pellegrinetti and Anton Korošec never improved their relationship, and tensions between them had over the years reflected both within the Catholic Church and in Yugoslav politics, resulting in The Secretariat of State (led by Eugenio Pacelli, the next Pope Pius XII) considering Anton Korošec as largely unreliable, and hence providing less favourable opinion of Slovenian political Catholicism in general.

VIRI IN LITERATURA

AAV – Archivio Apostolico Vaticano, fondi: Archivio di Prefettura, Arch. Nunz. Jugoslavia.

AJ – Arhiv Jugoslavije, fonda: 372 Poslanstvo Kraljevine SHS pri Svetoj Stolici u Rimu, 37 Milan Stojadinović.

PANG – Pokrajinski arhiv Nova Gorica, fond: 1133 Besednjak Engelbert.

S.RR.SS., AA.EE.SS. – Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati [Zgodovinski arhiv drugega oddelka državnega tajništva], Affari ecclesiastici straordinari, fonda: Jugoslavia, Italia (III. Periodo).

Slovenec – Ljubljana, 15. 2. 1938.

Osservatore Romano – Vatikan, 19. 2. 1938.

.....

Alexander, Stella, *The triple myth: a life of archbishop Alojzije Stepinac* (Boulder, 1987).

Bister, Feliks J., *Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872–1918* (Ljubljana, 1992).

Bosworth, Richard J. B., *Mussolini's Italy: life under the dictatorship, 1915–1945* (London, 2006).

Čepič, Zdenko et al. (ur.), *Življenje in delo dr. Antona Korošca: razprave s simpozija v Mariboru 13. decembra 1990* (Ljubljana, 1991).

Dausien, Bettina, "Geschlecht und Biographie. Anmerkungen zu einem vielschichtigen theoretischen Zusammenhang", v: Ingrid Miethe et al. (ur.), *Geschlechterkonstruktionen in Ost und West. Biographische Perspektiven* (Münster, 2004), str. 19–44.

Di Maio, Tiziana, "Between the Crisis of the Liberal State, Fascism and a Democratic Perspective: Partito Popolare Italiano", v: Wolfram Kaiser in Helmut Wahnout (ur.), *Political Catholicism in Europe 1918–1945* (London, 2005).

Gašparič, Jure, *SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935* (Ljubljana, 2007).

Godeša, Bojan in Dolenc, Ervin, *Izgubljeni spomini na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Abčina* (Ljubljana, 1999).

Godeša, Bojan, *Čas odločitev: katoliški tabor in začetek okupacije* (Ljubljana, 2011).

Guhlich, Anna, *Migration and Social Pathways* (New York, 2017).

Jesenšek, Marko (ur.), *Anton Korošec in sto let Majniške deklaracije: referati z znanstvenega simpozija Anton Korošec in 100 let Majniške deklaracije* (Ljutomer, 2020).

Kolar, Bogdan, "Korošec in osrednja cerkveno-politična vprašanja v jugoslovanski državi", *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, št. 2–3 (2006), str. 192–208.

- Krošelj, Janko**, "Borba za konkordat in dr. Korošec", *Zbornik Svobodne Slovenije 1966* (Buenos Aires, 1966), str. 181–202.
- Maver, Aleš in Friš, Darko**, "Iudica me, Deus: duhovniki v politiki na Slovenskem ter v srednji Evropi v prvi polovici 20. stoletja in Anton Korošec", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 109–126.
- Mithans, Gašper**, "Anton Korošec in jugoslovanski konkordat", *Zgodovinski časopis* 69, št. 3–4 (2015), str. 402–424.
- Mithans, Gašper**, "Reprezentacije obmejnega področja Julijske krajine v diskurzu nuncija Ermenegilda Pellegrinetti", *Acta Histriae* 23, št. 3 (2015), str. 333–356.
- Mithans, Gašper**, *Jugoslovanski konkordat: pacem in discordia ali jugoslovanski 'kulturkamp'* (Ljubljana, 2017).
- Mužič, Ivan**, *Katoliška crkva u Kraljevini Jugoslaviji* (Split, 1978).
- Otrin, Blaž in Čipić Rehar, Marija (ur.)**, *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja* (Celje, 2015).
- Pelikan, Egon**, *Tajno delovanje primorske dubovščine pod fašizmom: primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac* (Ljubljana, 2002).
- Pelikan, Egon**, "Vizitacije v Julijski krajini v času med obema vojnama", *Acta Histriae* 21, št. 3 (2013), str. 313–328.
- Pelikan, Egon**, "Cerkvene razmere v Trstu in okolici med obema vojnama", *Studia Historica Slovenica* 14, št. 2 (2014), str. 585–586.
- Pellegrinetti, Ermenegildo in Natalini, Terzo**, *I diari del cardinale Ermenegildo Pellegrinetti, 1916–1922* (Città del Vaticano, 1994).
- Perovšek, Jurij**, *Slovenski prevrat 1918: položaj Slovencev v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov* (Ljubljana, 2018).
- Pirjevec, Jože**, *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995).
- Pirjevec, Jože**, "Vatikanski arhivi", v: Jože Pirjevec in Janko Pleterski (ur.), *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918–1941* (Ljubljana, 2007), str. 305–317.
- Prunk, Janko**, "Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji", *Prispevki za novejšo zgodovino* 31, št. 1 (1991), str. 35–54.
- Rahten, Andrej**, "Račun brez Korošca? Dileme očeta Jugoslavije ob ustanovitvi Banovine Hrvaške", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 845–881.
- Ratej, Mateja**, "Anton Korošec, notranji minister leta 1928", *Prispevki za novejšo zgodovino* 49, št. 1 (2009), str. 227–242.
- Rhodes, Anthony**, *The Vatican in the Age of the Dictators 1922–1945* (London–Sydney–Auckland–Toronto, 1973).
- Salmič, Igor**, *Al di là di ogni pregiudizio. Le trattative per il concordato tra la Santa Sede e il Regno dei Serbi, Croati e Sloveni/Jugoslavia (1922–1935) e la mancata ratifica (1922–1938)* (Rim, 2015).

- Salmič, Igor**, "Kralj Aleksander (1888–1934) in Katoliška cerkev: pogled na kraljevo osebnost v luči zapisov nuncija Ermenegilda Pellegrinettija", *Acta Ecclesiastica Sloveniae: Miscellanea*, št. 38 (2016), str. 271–306.
- Valente, Massimiliano**, *Diplomazia Pontificia e Regno dei Serbi, Croati e Sloveni (1918–1929)* (Split, 2012).
- Granda, Stane**, "Odnos med Korošcem in ljubljanskim škofom Antonom Bonaventuro Jegličem v luči njegovega dnevnika", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77=Nv42, št. 2–3 (2006), str. 45–53.
- Veraja, Fabijan**, *Nikola Moscatello: savjetnik jugoslavenskog poslanstva pri Svetoj stolici: 'Uspomene' u svjetlu dokumenata: doprinos povijesti katolicizma u Jugoslaviji (1922.–1946.)* (Rim–Split, 2014).
- Verginella, Marta**, "Uvod", v: Milica Kacin-Wohinz in Marta Verginella, *Primorski upor fašizmu: 1920–1941* (Ljubljana, 2008), str. 9–16.
- Zečevič, Momčilo**, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921: od majniške deklaracije do vidovdanske ustave* (Maribor, 1977).

Author: **MITHANS Gašper**

Ph.D., Assistant Professor, Senior Research Associate
ZRS Koper, Institute for Historical Studies
Garibaldijeva 1, SI-6000 Koper, Slovenia

Title: **ANTON KOROŠEC AND THE APOSTOLIC NUNCIO ERMENEGILDO PELLEGRINETTI**

Subtitle: **Political Catholicism, Minority Issues, and the Concordat between the Holy See and the Kingdom of Yugoslavia**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 21 (2021), No. 2, pp. 435–472, 122 notes, 4 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Anton Korošec, Ermenegildo Pellegrinetti, Kingdom of Yugoslavia, Concordat, Minority, political Catholicism

Abstract: The article discusses some key political problems in Slovene and Yugoslav history through the relationship between Anton Korošec, a Catholic priest and one of the most prominent politicians of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia, and Ermenegildo Pellegrinetti, the apostolic nuncio in the first Yugoslavia. The analysis of memoirs and archival sources presents contextualised personal insights into the politicization of the Catholic Church and the activities of Catholic parties, including the issue of nationalisms, the anti-fascist action of Slovenes and Croats in Italy and the failed attempt to adopt a Concordat between the Kingdom of Yugoslavia and the Holy See.